

॥ त्रिलोकीचे राजे ॥

प.पू.श्री बापुराव महाराज खातखेडकर

व

प.पू.श्री मायबाई महाराज खातखेडकर

यांचे समग्र जीवन दर्शन

भाग – १८

-: लेखक :-

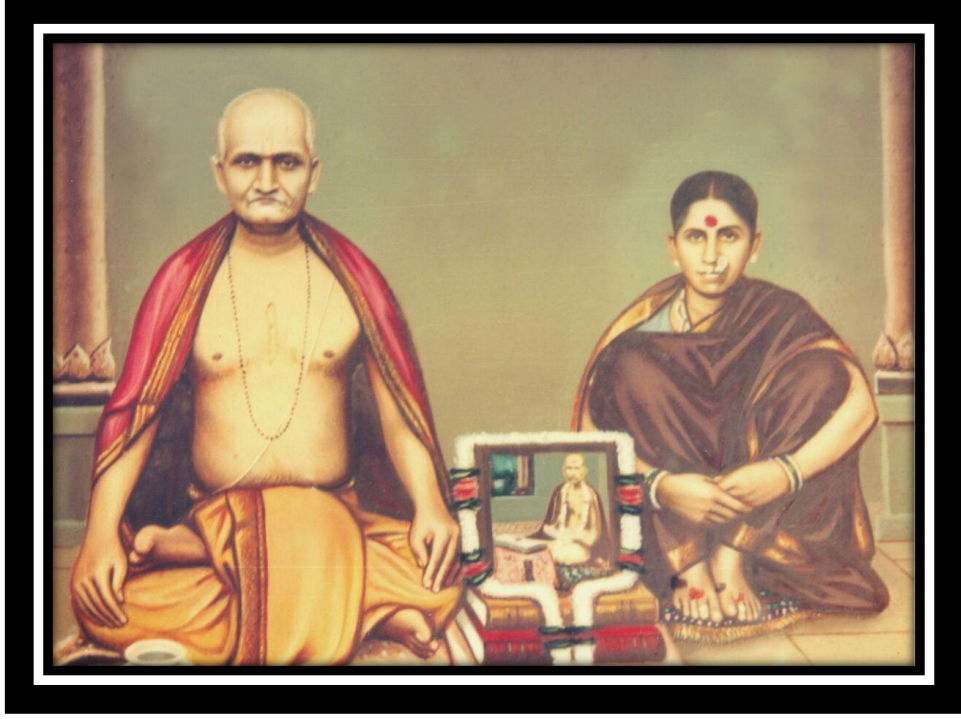
सुधीर अच्युतराव भालेकर, पुणे

-: प्रकाशक :-

मधुकर कृष्णराव खातखेडकर

एन १५, रेशिमबाग,

नागपूर

नित्यक्रम व संस्कार

१९६१ साली पू. बापुराव महाराजांकडे पू.बाबासाहेब गढीकर महाराजांचा पुण्यतिथी उत्सव साजरा झाला. श्री गं.स.गोखले (पू. बापुराव महाराजांचे शिष्य) यांना भेटून माझा ९वी इयत्तेत सी.पी. एण्ड बेरार महाल नागपूर शाळेत प्रवेश झाला. बाळ व माझी एकच तुकडी ९वी, १०वी व ११व्या इयत्ते पर्यंत होती. आई बाबांनी मला नागपूरला पू. बापुराव महाराजांकडे सोडले. या वेळ पर्यंत मी पू. महाराजांच्या मुलांना सुधा, सिंधू, बाबा, मधू, बाळ अश्या एकेरी नावानेच हाक मारीत असे. घरातील मंडळी व भक्त मंडळी पू. महाराजांच्या मुलांना एकेरी हाक मारायचे त्यामुळे मी पण त्यांना एकेरी नावाने हाक मारायचो. बाबांनी व आईनी कान्हीवाड्याला जाण्या अगोदर मला सूचना केल्या. पू. महाराजांकडे आता मी राहणार, येणाऱ्या जाणाऱ्यांचा आदर ठेवून वागायचे आहे. इतर सूचना दिल्या आणि सांगितले की बाळ सोडून घरच्या सर्व मंडळींना एकेरी हाक मारायची नाही. तेव्हापासून मी त्यांच्या शिकवणी प्रमाणे सुधाताई, सिंधूताई, बाबासाहेब, मधुकरराव अशी हाक मारू लागलो. घरात बाळ लहान होता आणि घरातील सर्वांचा आणि भक्तांचा लाडका होता. त्याला बाळ, बल्ल्या किंवा 'बाळ्या' या नावाने प्रेमाने हाक मारायचे. मी सुद्धा बाळ म्हणूनच हाक मारीत होतो. पहिला संस्कार येथे सुरू झाला. मी लहानपणी हट्टी, चिडका व रडका होतो. माझ्या मनांत आले की त्या गोष्टी हट्ट करून व रडून आई बाबांकडून मिळवून घ्यायच्या हा माझा स्वभाव होता. पू. महाराजांकडील वातावरणांत व शिस्तीत या स्वभावात बदल होऊ लागला. पू. मायबाईसमोर हट्ट करण्याची वेळ कधी आलीच नाही. त्यांच्या वागण्यामुळे आणि त्यांची घरातील

शिस्तीने मला हट्ट करू दिले नाही. आई-वडीलांसमोर जे घडायचे त्यात माझ्या स्वभावाला मुरड घातली. तो बदल पू. महाराजांकडील वास्तव्यात घडला. बाबा आई कान्हीवाड्याला गेले.

बाळ व मला दप्तर, पुस्तके, वह्या, शाईदऊत विकत घेतली. वह्या, लेखणी, कंपास सोडले तर सर्व पाठ्य पुस्तके आम्हा दोघांसाठी एकच होती. आम्ही बरोबरीने शाळेत पायी जायचो आणि पायी येत होतो. एकाच बाकावर शेजारी बसून एकाच पाठ्यपुस्तकातून अभ्यास करीत होतो. मराठी विषयाचा संबंध आठवी पर्यंत नव्हता. लिहीण्यात बोलण्यात काही हिंदी शब्दांचा प्रयोग होत असे. या मुळे मला मराठी विषय शाळेत अवघड तर गेलाच पण शाळेत आणि काही शिष्य मला हसायचे. त्यांनी माझ्या चुका दाखविल्यामुळे व बाळ बरोबर सतत बोलण्यामुळे माझ्या लिहीण्या बोलण्यात सुधारणा झाली.

घरांत आता सुधाताई नव्हत्या. बाबासाहेब ऑफिसला, मधुकरराव सायन्स कॉलेजला, सिंधूताई सिटी कॉलेजला, बाळ व मी सी.पी. एण्ड बेरार शाळेत जाऊ लागलो. बाबासाहेब आणि मधुकररावांना सायकल होती. प्रमिला वहिनींना मॅट्रिकचे शिक्षण, एस.टी.सी. ट्रेनिंग सुरू केले होते. अण्णासाहेब गेल्यानंतर त्यांना स्वतःच्या पायावर उभे करायचे होते. पू. बापुराव महाराज, पू. मायबाई आणि शिष्यांनी प्रमिला वहिनीला अण्णासाहेबांच्या दुःखातून बाहेर काढून त्यांचे मनोधैर्य वाढविले. कमलाताई पटवर्धनांनी एके दिवशी शिलाई मशीन प्रमिला वहिनींना आणून दिली. त्यांच्या सल्ल्याप्रमाणे प्रमिला वहिनींनी शिवणकामाचा कोर्स केला. स्वतःचे शिक्षण व मुले वासुदेव, चंद्रशेखर आणि रमेश यांचा सांभाळ करण्यात त्या गुंतल्या. जिद्दीने सर्व कोर्सेस त्यांनी पूर्ण केले. पोस्ट खात्यातील पू. महाराजांच्या दर्शनाला येणारे पोस्ट मास्टर सांबरे यांनी पी.एम.जी ऑफिसमध्ये बाबासाहेबांबरोबर जाऊन प्रमिला वहिनींना फॅमिली पेंशन मिलवून दिली. पुढे त्यांना अण्णासाहेबांच्या जागी पोस्ट खात्यात नागपूरलाच नोकरी मिळविण्यासाठी सांबरे यांनी मदत केली. प्रमिला वहिनींना नागपूरलाच पोस्ट खात्याच्या ऑफिसमध्ये लेखनिक म्हणून नोकरी मिळाली. या मुळे पू. मायबाईंना त्यांच्या पगारातून घर चालविण्यासाठी मदत होऊ लागली. काही वर्षांनी प्रमिला वहिनीचे ऑफिस नागपूरवरून भोपाळला गेले. प्रमिला वहिनींना भोपाळला जाणे शक्य नव्हते. म्हणून सांबरेंच्या मदतीने पी.एम.जी. कडून त्यांना टेलिफोन ऑपरेटर म्हणून नागपूरलाच बदली मिळाली.

सुधाताई मॅट्रिक झाल्यावर त्यांना नोकरी करू दिली नाही. परंतु अण्णासाहेब गेल्यानंतर प्रमिलाला नोकरी करू देण्याची परवानगी पू. महाराज व पू. मायबाईंनी दिली. पुढे सिंधूताई बी.ए. झाल्यावर त्यांच्या लग्नाआधी त्यांना डी.ए.जी.पी.टी. या कार्यालयात नोकरी लावली. काळानुरूप पू. बापुराव महाराज व पू. मायबाईंनी स्वतःच्या मतामध्ये बदल केला. यामुळे मुलीही मुलांच्या बरोबरीने कमाविणाऱ्या असाव्या असे त्यांना वाटू लागले.

पू. बापुराव महाराजांकडे गुणी मुलगा म्हणून राहण्याची जबाबदारी माझी होती. आता मी पाहुणा म्हणून या तीर्थस्थानी राहणार नव्हतो. पू. महाराजांच्या घरच्या मंडळी बरोबर मिळून मिसळून, त्यांचे मन जिंकून व घरातील काही जबाबदारी घेऊन राहून दाखवायचे होते. जबाबदारी म्हणजे घरातील कामात महाराजांच्या मुलाप्रमाणेच रहायचे व कामाला हातभार लावायचा आणि शिक्षण घ्यायचे. काही वर्षांनी मला कळू लागले की जी कर्मे संतांकडे आपण करतो ती कर्मे म्हणजे संतसेवा आहे. त्यामुळे अशी सेवा

करतांना व स्वीकारतांना आनंद येऊ लागला. मला काम करतांना लोक चटपट्या (लगेच स्वतः जाणीवेने काम स्वीकारून काम करणारा) वलवल्या (स्थिर न राहता काम पटापट करणारा) समजत. मी त्यामुळे पू. महाराजांकडे येणाऱ्या शिष्यांमध्ये सर्वांचा लवकर ओळखीचा झालो. या सर्वांना माहित होते की सुधीरला एखादे काम सांगितले की तो ते काम जबाबदारीने पूर्ण करणार. म्हणून मला सेवेचा लाभ मिळायचा.

पू. बापुराव महाराजांकडे माझे नित्य व्यवहार त्या घरातील नित्य व्यवहारामधे एकरूप झाले. घरातील सर्व सकाळी ६ ते ६.३० दरम्यान उठायचे. मी थोडे आधी उठून न्हाणीघरातील चुलीच्या राखेने तोंड धुवून संडास-मार्जन करायचो. चूल गोवऱ्या व लाकडांनी पेटवून भांड्यात पाणी तापायला ठेवत असे. तो पर्यंत शंकरराव पाठक गाईच्या गोठ्यातील शेण आणून पडवी समोरील अंगणात सडा टाकायचे. बहुतेक बापुराव दिवाकर आणि बुरंगी बुवा हे रात्री महाराजांकडे झोपले असले तर ते आधीच उठलेले असायचे. बुरंगी बुवा घरी जायचे. बापुराव दिवाकर, शंकरराव पाठक, बाबाजी गायकी हे गाईच्या गोठ्यात जाऊन गोवऱ्या थापायचे, गोठ्यात सफाई करायचे. पू. बापुराव महाराज जागे असायचे. पलंगावर पडूनच त्यांचे नामस्मरण चालू असायचे. मी स्टोव्ह पेटवून चहा करायला सुरवात करायचो. प्रमिला वहिनी किंवा सिंधूताई उठून तोंड धुवून आल्या की घरच्या लोकांना चहा द्यायच्या. आम्ही तिघांपैकी कोणीही पू. महाराजांसाठी चहा नेत होतो. बरोबर गुळणी करायला पेल्यात पाणी बरोबर असायचे. पू. महाराज झोपले असले की त्यांना हाक मारायची. ते लगेच उठून गुळणा करायचे. रात्री उठून ते पान तंबाखू खात होते. म्हणून गुळण्याकरणे आवश्यक होते. महाराजांनी बशी पकडावी व आम्ही चहा ओतावा. ते असे फक्त तीन वेळा बशीत चहा घेत होते. मी एकदा चार वेळा बशीत कपातील चहा ओतला. ते म्हणाले "पुरे" मी उरलेला चहा प्राशन केला. तेव्हापासून मी कपातील संपूर्ण चहा तीन भागात बशीत देऊ लागलो. बऱ्याच काळानंतर माझ्या लक्षात आले की कपातील-बशीतील तळाशी असलेला थेंब हे तीर्थ आहे. ते मी तीर्थ म्हणून घेत असे. चहा घेतल्यावर पुन्हा पू. महाराज गुळणी करायचे व उपरणे किंवा धोतरानेच तोंड पुसुन घ्यायचे. पानाच्या डबीत पान तयार नसले तर ते स्वतः तबकातून पान लावून घ्यायचे. त्यानंतर ते गाईच्या गोठ्यात जाऊन गाई-गुरांवर हात फिरवून नुकतेच जमा झालेले शेण एका लहान टोपलीत जमा करून तेथील अंगणात गोवऱ्या थापीत होते. त्यांच्या गोवऱ्या सारख्या जाडीच्या आणि आकाराच्या असायच्या. त्यांच्या गोवऱ्या ओळखू येत की त्या पू. महाराजांनी थापल्या आहेत. कालच्या गोवऱ्यांची बाजू बदलून त्या वाळवीत असत. वाळलेल्या गोवऱ्या ते स्वतः घरातील एका कोपऱ्यात आणून ठेवीत असत. गोठ्यात शंकरराव पाठक, बापुराव दिवाकर, बाबाजी गायकी पू. महाराजांना मदत करीत होते. पू. मायबाई तोंड धुवून चहा घ्यायला येऊन बसत. चहाच्या वेळी त्या सर्वांबरोबर बोलत व आम्हाला सूचना देत असत.

पू. महाराज न्हाणीघरांत येऊन चुलीत गोवऱ्या किंवा लाकडे पेटण्याकडे लक्ष द्यायचे. एका गरम पाण्याच्या हंड्यावर एखादे पातेले पाण्यानी भरून ठेवायचे. सिंधूताई, प्रमिलावहिनी वा पू. मायबाईंनी त्यांना हटकले की ते म्हणायचे "तुम्हाला काय माहित, काटकसरीने संसार कसा करायचा?" हंड्यातील पाण्याच्या वाफेवर पातेले ठेवून दुसरे पाणी तापवावे यासाठी किंवा वापराचे पाणी मोठ्या हंड्यात भरण्यासाठी हंड्याच नळाखाली हलविणे, नळाचे पाणी टाकीत ओतणे असे काम ते स्वतः करायचे. वाळलेल्या १-२ गोवऱ्या देवघरांत आणून देवघरांत अग्निपात्रांत पेटवून त्यांत धूप आणि राळ प्रज्वलित करायचे. त्यांच्या पूजेच्या वेळी त्यांना गोवरी प्रज्वलित करून पात्र आणून द्यावे लागत असे. त्यांत पू.

महाराज धूप-राळ टाकायचे. तेथे पूजा करतांना धूर देवघरांत आणि घरांत फिरायचा. त्या धुराचा सुगंध छान पसरत असे. पू. बापुराव महाराज गोवऱ्या गार झाल्यावर ते भस्म विभूती (रामरक्षा) म्हणून शिष्यांना वाटायचे. ते भस्म पू. महाराज स्वतः कपाळाला लावून घेत किंवा कधी शिष्यांच्या कपाळाला लावून विभूती त्यांना हातावर देत. भक्त रोज स्वतः आणि कुटुंबातील सदस्यांना विभूती लावण्यासाठी पू. महाराजांची विभूती कागदाच्या पुडीत बांधून नेत असत. पू. बापुराव महाराजांची विभूती ती कुटुंबातील आणि स्वतः शिष्यांचे संकट हरण करते व संकटापासून रक्षा करते असे त्यांना वाटते.

चहा आटोपल्यावर मी, बाळ आणि मधुकरराव गाईना चारा-पाणी देण्याचे काम करायचो. प्रत्येक गाई व गुरांसाठी टिनाचे टफ होते. कार्पोरेशनमधून रिकामे डांबराचे पिंप (बॅरल) स्वस्तात आणून टफ तयार करणाऱ्या कारागीर कडून ते घरीच टफ तयार करून घेत. गोठ्यातून टफ गोळा करणे, कटियाचे पोते (ज्वारीच्या कडब्याचे मशीनवर बारीक केलेले तुकडे म्हणजे कटिया) अंगणात आणायचे. लहान बादलीत रात्री व सकाळी जवस, सरकीची ढेप (कापसाच्या बियाचे तेल काढून घेतल्यावर उरलेला चोथा म्हणजे सरकीची ढेप) पाण्यात भिजत घालायची. त्यांत मीठ घालायचे. प्रत्येक टफात कटिया काढून त्यांत ढेप आणि चुनी (तूर डाळीचे मशीनवर डाळ काढल्यावर तुरीचे बारीक तुकडे व पावडर आणि सालपट उरतात ती चुनी म्हणून गाई गुरांसाठी विकत मिळते) मिसळून गाई गुरांसमोर खाद्य म्हणून ते टफात टाकून अंगणातून गोठ्यात न्यायचे. बादलीत टाकीतून पाणी घेऊन गोठ्यांत नेऊन गाई-गुरांना पाणी पाजायचे. पू. महाराज कधी स्वतः पाणी पाजण्याचे काम करीत किंवा जोराने हाक मारीत "ए मध्या, बाळ्या, सुधीर ! गाई तहानलेल्या आहेत. त्यांना पाणी पाजा." कधी या वाक्याच्यापुढे एखाद्या 'भो'च्या शिवीची जोड असायची. आम्ही लगेच बादली घेऊन पाणी पाजायला नेत होतो. मी व मधुकरराव सकाळ संध्याकाळ गोठ्यात गाई दोहून दूध पूज्य मायबाईंना आणून देत होतो. दोहोतांना गाईचे पाय दोरीने बांधून खांबाला बांधून दोरी हातात ठेवावी लागे. मला कान्हीवाड्यापासून घरच्या गाई दोहण्याची सवय होती. गीर जातीची ऊंच धृष्ट पुष्ट गाय एकावेळी ४/५ लिटर दूध द्यायची. वासरांचे दूध पिणे झाल्यानंतर ते वासरु खांबाला दोरीने बांधून ठेवायचे. दैनिक तरुण भारत पेपर आला की ज्याला जे पान मिळेल ते आलटून पालटून सर्व पाने चाळीत असू. बहुतेक सर्वांआधी मी आंघोळीला जायचो. मधुकरराव, बाळ आणि मी मिळून एकच टॉवेल वापरायचो. सकाळच्या उन्हात तो टॉवेल थोडा वाळायचा की आमच्या पैकी एक आंघोळीला जात होतो. कधी टॉवेल ओला असायचा. प्रत्येकाला वेगळा टॉवेल देण्याची सुबत्ता नव्हती. पावसाळ्यात टॉवेल लवकर वाळायचे नाही.

पूर्ण घरांत फरशी नव्हती. मातीचा कोबा असल्यामुळे आठवड्यातून एक दोन वेळा घरच्या गाईच्या शेणाने सारवावे लागे. हे काम प्रमिलावहिनी, सिंधूताई व मंदावहिनी आलटून पालटून करायच्या. तसेच रोज देवघर गाईच्या शेणाने सारवून देवासमोर आणि अंगणात रांगोळी या तिर्घीपैकी कोणी एक हे काम करीत होत्या. एखादेवेळी मी देवघर शेणाने सारवून घेत होतो. नळाचे पाणी पिण्यासाठी सोवळ्यात भरावे लागे. मी लहान होतो. धाबळ नेसणे हे पू. महाराजांकडे शिकलो. सोवळ्यात पिण्यासाठी आणि स्वयंपाकासाठी पाणी भरायचे. सोवळ्यातले पाणी पू. महाराजांना व पू. मायबाईंना वेगळे असायचे. पू. मायबाई उकळलेले पाणी पीत असत. म्हणून ते भांडे वेगळेच असे. आम्हा मुलांना दिवसभर पिण्याचे पाणी वेगळे होते. बाहेरून आल्यावर पाय धुवून नंतर प्यायला पाणी घ्यायचे आणि शिष्य भक्त मंडळीला घरच्यापैकी कोणीतरी पिण्यासाठी लोटी भांड्यात पाणी आणून देत. मी पूजेसाठी सोवळ्याचे पाणी

कळशीमध्ये भरून देवघरांत आणीत होतो. धाबळ किंवा सोवळे नेसून देवघरातील सर्व देवांची पूजा व्यंकटेश स्तोत्र, विष्णुसहस्रनाम म्हणून त्यांचा अभिषेक करून सर्व देव पुसून जागेवर ठेवायचो. प्रत्येक देवाला वस्त्र घालावी लागे. देवघरातील व पडवी मधील पू. बाबासाहेब महाराजांच्या मोठ्या रंगीत फोटोसह इतर संतांच्या फोटोंची पुसून गंध कुंकू लावून व फूल वाहून पूजा करायची. मौंज झाल्यावर प्रातः व सायं संध्या करायचो. ती शिस्त बाबासाहेब, मधुकरराव, बाळाला होती. मी पण दोन्ही वेळ संध्या करीत होतो. देवघरांतील सिंहासनावर पू. बाबासाहेब महाराजांचा ब्लॅक अँड व्हाईट फोटो होता. भिंतीवर काही देवतांचे पण फोटो होते. पूजेला एक ते सव्वा तास लागायचा. तैलंग शास्त्रीबुवा अभिषेक करणार असतील तर मी पूजा करीत नव्हतो. मी रोजची पूजा केली नाही तर बाळ पूजा करायचा. पू. महाराजांकडील पूजेची सेवा सतत करायला मिळाली. पूजेनंतर, सकाळी चहा देतांना, बाहेर जातांना पू. बापुराव महाराज व पू. मायबाईंना नमस्कार होत असे. कधी दुपारी, रात्रीची प्रार्थना आणि आरती झाल्यावर पू. महाराज आणि पू. मायबाईंना आणि हजर मोठ्या व्यक्तींना नमस्कार करण्याचा प्रघात होता. पूजेसाठी अंगणातील तुळस, फुलं तोडून आणायची. पू. मायबाईंनी काही दिवस जवळ राहणारे शिष्य वसंतराव घाटे कडून फुलं आणायला सांगितली.

देवपूजेनंतर शाळेचा अभ्यास आणि होमवर्क करून शाळेत जाण्याची वेळ झालेली असायची. कधी आम्हा शाळेत जाणाऱ्यांचे व बाबासाहेबांचे जेवणासाठी ताट-पाट प्रमिलावहिनी, मंदावहिनी, सिंधूताईंनी मांडून ठेवले असायचे किंवा मी मदत करीत होतो. पू. मायबाई, प्रमिलावहिनी, मंदावहिनी किंवा सिंधूताई आंघोळकरून वाढायला येत होत्या. देवाला सोवळ्यांत नैवेद्य दाखवीत होते. त्यानंतरच घरातील मंडळी जेवायला बसायची. सुटीच्या दिवशी सकाळी १०.३० ते ११ वाजे पर्यंत पू. बापुराव महाराजांसह सर्व पुरुष मंडळी एकावेळी जेवायचे. रोज बाबासाहेब ऑफिसला जाण्यासाठी सकाळी ९.१५ वाजताच जेवायचे. आमच्या शाळा कॉलेजमुळे त्यांच्या पाठोपाठ आमची जेवण आटोपायची. बायकांची जेवण त्यानंतर होत असे. स्वयंपाक-पोळ्यांसाठी दवंडे बाई व नंतर कोठेकरीणबाई होत्या. त्या नसल्या तर पू. मायबाई स्वयंपाक करीत होत्या. त्यांच्या हातचा पूर्ण स्वयंपाक खूपच स्वादिष्ट असायचा. पू. मायबाईंच्या हातची भाजी आणि फोडणीचे वरण (आमटी) खूपच स्वादिष्ट असायचे. संध्याकाळचे वरण, भाजी त्यांच्या किंवा प्रमिलावहिनी, मंदावहिनीच्या हातचे असायचे. संध्याकाळी ६ ते ७ वाजता सर्वांचे जेवण होत असे. पू. बापुराव महाराजांच्या पंक्तीचा लाभ होत असतांना पू. बापुराव महाराजांकडून त्यांच्या ताटातील घास आम्हाला प्रसाद म्हणून अधून मधून मिळत असे. पू. महाराज कधी व कोणाला पानातील घास प्रसाद म्हणून देतील हे नक्की माहित नसायचे. माझे भाग्य म्हणून मला त्यांच्या पानातील घासांचा लाभ बऱ्याच वेळा मिळाला. त्यांचा पाट, कास्याचे ताट-वाटी, गडवा, पेला वेगळा होता. त्या ताटांत फक्त पू. मायबाई उच्छिष्ट जेवण घेत असत. पूजा आणि संध्या सोवळ्यात करावी लागे. संध्येच्यावेळी धुतलेले धोतर घातलेले चालत असे. पुरुषांनी जेवतांना शर्ट-बनियान काढून जेवायचे. जेवतांना एकमेकांना लागायचे नाही. खरकटे, उष्टे याचे काही नियम होते. ते आम्ही पाळीत होतो.

पू. बापुराव महाराजांना शिरा खूप आवडत होता. रोज जेवणात सकाळ संध्याकाळ दूध-पोळी-साखर आवडत असे. साधे पेंड वरणाबरोबर किंवा भाजी मधे पोळी कुसकरून त्यांना आवडत असे. सण-वार किंवा विशेष अतिथी आले असता गोड आणि तळलेले पदार्थांचे रुचकर जेवण असे. सर्वांना सर्व पदार्थ पोटभर मिळत असे. कधी तरी संध्याकाळी भाजी नसली तर सुंदर फोडणीचे वरण, लोणची, कांदा

असे. पू. मायबाईची पूजा दुपारी १ वाजेपर्यंत चाले व नंतर त्या जेवण करीत होत्या. पू. बापुराव महाराजांनी हात पाय धुवून, कपडे बदलून विभूती लावून स्नान न करता सकाळी जेवायला बसल्यावर पू. मायबाई जेवण्याआधी पू. बापुराव महाराजांची पादप्रक्षालन करून पूजा करायच्या. तीर्थ प्राशन करायच्या. आम्हा सर्वांना ते तीर्थ मिळत असे. पू. महाराजांनी स्नान केले तर दीड दोन तास ते पूजा करीत असत. प्रमिला वहिनी, मंदा वहिनी, सिंधूताई, पू. मायबाई पैकी कोणीही त्यांचे कपडे आंघोळीची तयारी व स्नान घालणे आणि पूजेची तयारी करायचे. सोवळे नेसून शाल अंगावर घेऊन ते पूजेला बसत. पू. महाराजांना मृगचर्म, विशिष्ट आसन पूजेसाठी बसायला होते. पू. महाराजांच्या समोर मोठ्या पाटावर मधोमध पू. बाबासाहेब महाराजांचा लहान चांदीच्या फ्रेम मधील फोटो, एकीकडे लहान स्तोत्रांची पोथी व भागवताची लहान प्रत, व दुसरीकडे माळ, रुद्राक्ष माळ ठरलेल्या जागी मांडून असायची. ते धूप राळ गोव्या प्रज्वलित करून देवाला आरती ओवाळायचे. ते पूजेत अनेक स्तोत्र, भागवताचा अध्याय वाचन, जप करायचे. त्यावेळी ते स्वतः पूजेत एकाग्रतेने पूजा करीत होते. पू. बाबासाहेब महाराजांच्या मोठ्या दोन फोटोंना गंध कुंकू लावण्यासाठी जागेवरून उठून फोटोची पूजा करीत होते. पू. महाराजांचा पूजा करतांना चेहरा शांत, कधी उग्र, कधी तपस्वी-संन्यस्त, निर्विकार आणि तेजस्वी दिसे. त्या मुख दर्शनाचे वेगळेपण शब्दांत सांगता येत नाही. जप करतांना त्यांना समाधी लागायची. पूजा झाल्यावर समोर असेल त्यांना पू. महाराज तीर्थ देत असत. पू. मायबाई पू. बापुराव महाराजांचे पदप्रक्षालन करून गंध पुष्प वाहून पायावर डोके ठेवीत असत. त्या पू. महाराजांच्या हातावर साखर ठेवीत. थोडी साखर स्वतः पू. महाराज स्वीकार करून बाकी पू. मायबाईसह सर्वांना प्रसाद वाटून देत. त्यानंतर सोवळे बदलून धोतर घालून जेवायच्या पानावर पू. महाराज येत होते. बरेच वेळा पू. मायबाई ब्राह्मण, कुमारिका, सवाष्ण काही न काही निमित्ताने आणि सणवार असल्यास जेवू घालीत होत्या. त्यांना सकाळी ९ वाजता ऑफिसच्या वेळे आधी बोलावून दक्षिणा देऊन जेवू घालीत होत्या.

बाबासाहेब पान खाऊन दुपारचा डबा घेऊन सायकलने ऑफिसला जायचे. पीरियेड प्रमाणे सिंधूताई कॉलेजला पायी जायच्या. प्रमिलावहिनी बसने ऑफिसला जात होत्या. मी व बाळ सी.पी. एण्ड बेरार महाल शाळेत पायी जात होतो. दुपारी २.३० ते ३ वाजेपर्यंत शाळेत सुटी असायची. मी व बाळ घरी येऊन पू. महाराजांसाठी व आमच्यासाठी स्टोव्हवर चहा करीत होतो. पू. महाराजांना चहा देऊन व स्वतः घेऊन धावत पळत ३ वाजता शाळा गाठत होतो. कधी शाळेत उशीरा पोहोचायचे तर कधी एका पीरियेडला बुट्टी मारायची. संध्याकाळी ६ ते ६.३० वाजे पर्यंत आम्ही सर्व घरात परत आलेलो असायचो. सुरवातीला पू. महाराजांकडे आल्यावर कटिया पोत्यांत भरून सायकलवर कसा आणायचा , तो कोणत्या दुकानांत मिळतो, चुनी कुठे विकत मिळते, गवताचा बाजार रेशिमबाग ग्राउंड जवळ भरत असे तेथून किती पेंड्या गवत सायकलवर आणायच्या, दळणाची चक्की (गिरणी), किराणा दुकान ह्या गोष्टी आणि काम मधुकररावांनी शिकविले. पुढे काही दिवसांनी मी एकटाच ही कामे करू लागलो. पू. मायबाई मला वरील कामे आणि अधून मधून घराजवळून किराणा, औषध, इतर वस्तू आणायला सांगत होत्या. त्या मोजके पैसे मला देत व परत आल्यावर हिशेब घेत होत्या. शिल्लक पैसे त्याप्रमाणे त्या परत घेत असत. त्या कधीच माझ्याबरोबर दुकानात आल्या नाहीत. पण त्यांनी माझ्या भरवशावर , मी ९वी १०वी वर्गात होतो तेव्हापासून उधारीवर किराणा आणायची जबाबदारी दिली. झेंडा चौका जवळ राजेंद्र हायस्कूल जवळ एका सिंधीचे लहान दुकान होते. तेथे मी उधारी खाते उघडले. त्या काळांत महिन्याला ५० रुपये पासून ७५ रुपयांपर्यंत उधारी होत असे. पू. मायबाई १-२ रुपयांपासून ४-५ रुपयांपर्यंत एका वेळी उधारी सामान

आणायला सांगायच्या. जरी नोटांच्या बरोबर चिल्लर रकमेची मोजणी २५/५० पैसे मध्ये असली तरी आम्हा लोकांची हिशोब करण्याची सवय आणे, चार आणे, आठ आणे, रुपया या शब्दांमधेच असायची. पू. मायबाई कुठेही हिशोब लिहून ठेवीत नव्हत्या. त्यांच्याकडे माझ्याबरोबरच्या व्यवहाराची नोंद नव्हती तर अनेक व्यवहार अनेक शिष्यांबरोबर व मुलांबरोबर होत असे. त्या सर्वांची तोंडी नोंद पू. मायबाईच्या जवळ स्मरणात अचूक कम्प्युटर सारखी असे. मी काल पर्यंत अमुक उधारी तारखेप्रमाणे कशी केली ते सांगत. पू. मायबाई माझ्याकडून प्रत्येक वस्तूचा भाव, किंमत, वजन, उधारी बाकीचा हिशोब समजून घेत. बेरजेची वा मागील बाकीची चूक असली तर त्या परत दुकानात पाठवून ताळमेळ करवून घेत असत. त्यामुळे सिंधीकडे उधारी खात्याशी त्यांनी केलेला ताळमेळ चुकत नसे. कधी तफावत आलीच तर सिंधी दुकानदाराकडून तारीखवार हिशोब महिन्याकाठी आणून दाखवावा लागे. त्यांची स्मरणशक्ती विलक्षण होती. पूर्ण उधारी महिन्याला न फेडता पू. मायबाई मागील महिन्याची ५ ते १० रुपये उधारी शिल्लक ठेवून पुढच्या महिन्याला नवीन उधारी सुरु करीत होत्या. मी कधी घोटाळा केला नाही. ही उधारी महिन्याला इतवारीतून ठोक व्यापाऱ्याकडून सोनीच्या दुकानातून आणलेल्या किराणा व्यतिरिक्त असे. सुरवातीला आप्पा पाटणकरांनी पू. मायबाईला सांगितले की सोनीच्या दुकानातून महिन्याचा किराणा स्वस्त आणू. ही जबाबदारी व सेवा आप्पानी घेतली. काही दिवसांनंतर शंकरराव पाठक ही सेवा करू लागले. रेशिमबागला रहायला आल्यावर उधारीवर किराणा आणणे बंद झाले. मी रोखीनेच रेशिमबाग चौकातून किराणा, जुनी शुक्रवारीतून कटिया आणि रेशिमबाग ग्राऊंडवरून हिरवा चारा आणीत होतो.

घराच्या बाजूच्या मोठ्या अंगणात बाबाजी गायकी व काकी गायकी बिऱ्हाड राहत होते. त्यांना एक लहान खोली व पडवी होती. पडवी बांबूच्या ताट्याने झाकून त्यात खोली केली होती. मुली सुमन, सिंधू व बेबी, मुल बाबा, बाळ, विजय ही येथे राहत. पूर्ण परिवार पू. महाराजांना संत म्हणून मानीत होते. बाबाजींनी पू. महाराजांचा मंत्रोपदेश घेतला होता. याच अंगणात गाईचा गोठा, शेण खताची जागा व शेजारी दोन हातमैल्याचे संडास होते. घरातून संडास पर्यंत लहान बादलीत पाणी न्यावे लागे. पू. बापुराव महाराजांसाठी घरातील कोणीही किंवा शिष्य वा मी बादली संडासापर्यंत नेण्याची सेवा करीत होतो. पू. महाराजांनी संडासावरून आल्यावर मातीने हात धुतले की आम्ही त्यांच्या पायावर पाणी टाकून टॉवेलने पाय पुसून घेत होतो. बरेच वेळा पू. महाराज संडासवरून आल्यावर बाबाजी गायकीकडे येऊन बसत. त्यांच्या मुलाबाळांची चौकशी करीत ते थट्टा मस्करी करीत असत. चहा व पान खाऊन घरांत येत होते. पू. महाराज घराजवळ असलेल्या शिष्यांकडे सकाळी पायी जात होते. ते बरेच वेळा मला बरोबर नेत होते. बाहेर जातांना पू. महाराजांना टोपी, कोट, उपरणे, कोटात एकीकडे स्तोत्राची लहान पुस्तके व दुसरीकडे खिश्त्यात पानाची स्टीलची डबी असायची. डबीत ३-४ तयार पान व अल्युमिनियमच्या लहान डब्या असायच्या. या लहान डब्यात कुटलेली भरडा सुपारी, आस्मानतारा, चिपळूणकरांचा तंबाखू, लवंग वेलदोडा व बडी शेष ची कुटून केलेली पावडर असायची. गळ्यात तुळशीची माळ ते घालीत. त्यांना त्यांचे जोडे आणून घालून द्यायचे. या नंतर आम्ही पायी शिष्यांकडे जात होतो. कधी दूर जायचे असले तर झेंडा चौका जवळून रिक्षा आणीत होतो. नंतर त्यात पू. महाराज, कधी पू. मायबाईसह मी रिक्षात बसून शिष्यांकडे जात होतो. विजू कुत्रा लुडबुड करून रिक्षांत येऊन बसायचा. त्याला मी किंवा मधुकरराव पू. महाराज निघण्यापूर्वी किंवा रिक्षाजवळून साखळीने बांधून घरी खांबाला पडवीत बांधत होतो. घरच्या लोकांना किंवा शिष्यांपैकी कोणालाही पू. बापुराव महाराजांकडून रिक्षाने जायचे असले तर मी रिक्षा ठरवून झेंडा चौकातून आणून देत असे. शनिवार, रविवार किंवा सुटीच्या दिवशी अनेक वेळा पू. महाराज

व पू. मायबाईबरोबर शिष्यांकडे लग्न, मौंज, काही कारणाने शिष्यांकडे आमंत्रण असल्यास मला त्यांच्याबरोबर जेवायला जाण्याचा योग आला. घरातील सर्वांना आमंत्रण असले की पू. महाराज व पू. मायबाई स्वतः लक्ष देत की घरातील प्रत्येक व्यक्ती कोणत्या रिक्शात कोणाबरोबर बसली आहे. मुली व सुनांबरोबर घरातील एक पुरुष रिक्शात बसायला हवा हा कटाक्ष होता. एकटे मुलींना रिक्शांत किंवा बाहेर जाऊ देत नसत. त्यांत माझी पण आठवण ठेवून रिक्शात बसलो आहे याची खात्री पू. महाराज करीत होते. ही व्यवस्था होतांना पू. महाराजांच्या सूचना त्यांच्या शिष्यांसह असायच्या. त्या शिष्यांसह सूचनेत राग नसून प्रेमापोटी व सुरक्षेसाठी सूचना असायच्या. हे सर्वांना माहित होते. शिष्या देतांना पू. महाराजांच्या बोलण्यात सहजता होती. प्रेमाचा व्यवहार त्यांच्या वागण्या बोलण्यात दिसत असे. देवघरावर एक माळा होता. पावसाळ्या आधी पू. महाराज स्वयंपाकघर व माजघराजवळच्या खोलीत (डायनिंग हॉल) वाळलेल्या गोवऱ्या आणून देवघराच्या माळावर फेकायचे. त्यांनी हा माळा गोवऱ्या साठविण्यासाठी केला होता. पू. बापुराव महाराज सकाळी कामात व्यस्त असायचे.

काही भक्त दर्शनाला सकाळी आले की ते घरात किंवा गोठ्यात पू. महाराज असतील तेथेच पू. महाराजांचे दर्शन घेत. बैठकीत आल्यावरच दर्शन घेण्याची प्रथा नव्हती. दर्शनार्थीला घाई असली तर ते गोठ्यांत सुद्धा भक्तांशी बोलत. अवडंबर करून महाराज म्हणून ते वागत नसत. दर्शनार्थीला २४ तास पू. महाराज ज्या ठिकाणी असतील तेथे दर्शन घेण्याची मुभा होती.

शंकरराव पाठकांची गोठ्याची झाडलोट, अंगणातील सडा, गोसेवा झाली की घरी जातांना गाई चे दूध पू. मायबाईकडून नेत असत. पू. मायबाई गाईचे दूध ओळखीच्या लोकांमधे विकायच्या. दुधाचा आलेला पैसा गाईच्या चारा व खाद्यासाठी खर्च करीत असत. पू. महाराजांकडील आलेली दक्षिणा ही त्यांच्या प्रपंचाच्या सुखासाठी न वापरता उत्सवासाठी, अन्नदान आणि गाईच्या सेवेच्या खर्चासाठी पू. मायबाई वापरीत असत. आलमारीत कुलुपांत त्यांची येणाऱ्या रकमेच्या खर्चाच्या प्रकाराप्रमाणे ३-४ डबे ठेवले होते. त्या व्यवहारांत चोख होत्या.

पू. महाराजांकडे रोज नियमित दर्शनाला येणारी मंडळी होती. काही मंडळी अनियमित येत. काही भक्त रोज सकाळी किंवा संध्याकाळी नियमाने दर्शन घेणारे होते. ते पू. बापुराव महाराज व पू. मायबाईचे दर्शन, तीर्थ प्रसाद व विभूती नेत असत. नानाजी काळे नियमाने दुपारी ४/५ वाजता पू. महाराजांसमोर बसत. पू. बापुराव महाराज ज्याप्रमाणे त्यांच्या ऑफिसच्या काळातील गोष्टी सांगायचे त्या प्रमाणेच नानाजी काळे त्यांच्या पोस्ट खात्याच्या गोष्टी सांगायचे. पू. महाराज व नानाजी यांची थट्टा मस्करी चाले. नानाजींची बसण्याची पद्धत गजानन महाराजांसारखी होती. पू. महाराज दुपारी रामरक्षा भक्तांकडून म्हणवून घ्यायचे. ते स्वतः सुरवात करीत. शिष्यांकडे सुद्धा ते रामरक्षा म्हणायचे व उपस्थित भक्त त्यांचे बरोबर रामरक्षा स्तोत्र म्हणायचे. भक्त बसलेला असला की माळ घेऊन "श्रीराम जय राम जय जय राम" हा जप करायला सांगायचे. परीक्षेच्या काळात अनेक विद्यार्थी-विद्यार्थिनी दर्शन घेऊन विभूती पू. महाराजांकडून मागून नेत असत. संध्याकाळी पुन्हा भक्तांची वर्दळ वाढायची. बाबाजी गायकी दुपारी पू. बापुराव महाराजांच्या पडवीत पू. बाबासाहेब महाराजांच्या फोटो समोर नवनाथ भक्तिसार पोथी वाचायचे व नामस्मरणाची अखंड माळ चालू असायची. ते व काही येणारे भक्त नानाजी काळे गप्पा गोष्टी करीत असत.

दत्तोपंत तैलंग यांना 'शास्त्रीबुवा' म्हणून सर्व भक्त ओळखत आणि त्यांना शास्त्रीबुवा म्हणूनच ते हाक मारीत असत. त्यांनी वेद पठन करून उदर निर्वाहाचे साधन म्हणून श्रीमद्भागवत पुराण निरनिराळ्या मंदिरात वाचायला ते जात होते. चातुर्मासात ते पूर्ण व्यस्त असत. वर्षभरात ते अनेक ठिकाणी यज्ञ पौरोहित्य आणि श्रीमद्भागवत सप्ताहासाठी नागपूरला आणि इतर गावी जात असत. पू. बापुराव महाराजांनी अनेक भक्तांना श्रीमद्भागवत सप्ताह त्यांच्या घरी करायला लावला आणि तो सप्ताह शास्त्रीबुवा कडून करवून घेतला. पू. बापुराव महाराज, पू. मायबाई आणि घरची मंडळी पूर्ण भागवत सप्ताह आणि समाप्तीच्या दिवशी पूर्णाहुती व महाप्रसादाला हजर असायची. काही लोक शास्त्रीबुवाकडून तीन दिवसाचा श्रीमद्भागवताच्या दशम स्कंधाचे पारायण सोहळा करून पूर्णाहुती करून घेत असत. शास्त्रीबुवांना पू. महाराजांनी चातुर्मासात श्रीमद्भागवत पुराण वाचनाची सेवा पू. बाबासाहेब महाराजांसमोर करायला सांगितली. शास्त्रीबुवांनी ही सेवा अखंड चालू ठेवली. ते भागवत ग्रंथातील संस्कृत श्लोक विशिष्ट लयीत वाचून मराठीत कथा सांगत. ग्रंथातील अर्थ आणि ज्ञान मराठीत सांगत. ते कधी दुपारी ३ वाजता नंतर किंवा सायंकाळी ७ नंतर श्रीमद्भागवत वाचण्यासाठी येत. पू. बापुराव महाराज, पू. मायबाई कधी आम्ही घरातील सदस्य आणि भक्तगण श्रोते म्हणून श्रीमद्भागवत ऐकत होतो. पडवीत ते श्रीमद्भागवत वाचन करीत तेव्हा एक गाय आणि वासरू पडवी समोर अंगणांत बांधण्याची प्रथा पू. महाराजांनी लावली. मोठी गीर गाय ही या श्रीमद्भागवत ऐकणाऱ्या गाईची आई होती. म्हणून या श्रीमद्भागवत वाचनाच्या वेळी पडवीत बांधलेल्या गाईचे नाव 'भागवती' ठेवले होते. काही वेळा शास्त्रीबुवांना परगावी जावे लागे. तेव्हा पू. बापुराव महाराजांनी बाबाजी गायकींना अधिकार देऊन श्रीमद्भागवत वाचनात खण्ड न पडू देता त्या दिवसांचे वाचन करवून घेतले. श्रीमद्भागवत वाचन पूर्ण झाले की 'हरये नमः, गोपालकृष्ण भगवान की जय' असा घोष करून रामरक्षा स्तोत्र, प्रार्थनेतील अष्टक व 'श्रीराम जय राम जय जय राम' या मंत्राची माळ करून रोजच्या ठराविक आरत्या होत असे. त्यानंतर आरती तीर्थ प्रसाद वाटप झाल्यावर पू. मायबाई शास्त्रीबुवांना चहा किंवा दूध देत असत. शास्त्रीबुवा पू. महाराजांसमोर बसून त्यांच्या जवळची पानाची चंची काढून स्वतःचे पानाचे साहित्य म्हणजे लहान लहान रामटेक पान, भरडा आणि पांढरी सुपारी, लवंग, वेलदोडा, जायपत्री, लक्ष्मी टेबलेट, तंबाखू, आस्मानतारा, पान-मसाला, घरी कमावलेला काथ चुना हे साहित्य काढायचे. पान लावून शास्त्रीबुवा जेव्हा एक पान पू. महाराजांना देत तेव्हा पू. महाराज त्यांची थट्टा करायचे. "शास्त्रीबुवा तुमच्या जवळचे रंडिबाज काढा" असे म्हणून सर्वांना हसवायचे. शास्त्रीबुवांचे इतवारी नागपूर येथे गंगा जमुना या वेश्यावस्ती जवळ पिढीजात घर होते. पानातील अस्मानतारा मागतांना पू. महाराज 'रंडीबाज' मागायचे. हा शब्द प्रयोग पू. महाराज करायचे कारण शास्त्रीबुवांचे गंगा जमुना भागात घर होते म्हणून ते 'अस्मानतारा' ऐवजी शब्द प्रयोग अशा पद्धतीने करीत. काही लोक अस्मानतारा ऐवजी थंडाई हा शब्द वापरीत असत. पू. महाराज, पू. मायबाई व सर्व भक्त शास्त्रीबुवांचा विशेष आदर करीत असत. कार्तिक मासातील त्रिपुरी पौर्णिमेला श्रीमद्भागवत समाप्ती उत्सव भक्त मंडळींसह साजरा होत असे. ३००-४०० मंडळी महाप्रसादाला असायची. पू. बापुराव महाराज, पू. मायबाई, पू. शास्त्रीबुवांचे त्यांच्या पत्नीसह आचार्य पूजन करायचे. त्यांना यथोचित दक्षिणा आणि वस्त्र अर्पण करून श्रीमद्भागवत ग्रंथाला वस्त्र अर्पण करीत होते. भक्त मंडळी सुद्धा शास्त्रीबुवांचे व त्यांच्या पत्नीचे पूजन करून दक्षिणा देत होते.

श्रीमद्भागवत समाप्तीला शास्त्रीबुवा पू. बाबासाहेब महाराजांना पवमानाचा अभिषेक करायचे. देवाची आणि फोटोची पूजा करायचे. मला फोटो पुसायला, गंध उगाळायला व गंध लावण्यासाठी मदतनीस

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

म्हणून बोलवायचे. त्यांची काही फोटोंना बोटानी आडवे गंध लावण्याची एक विशिष्ट पद्धत होती. यामुळे फोटोला गंध उठावदार दिसे. मंत्र पुष्पांजली त्यांच्या उच्च स्वरात आणि लयीत ऐकण्यासारखे असायचे. 'य एवं वेद योऽपामायतनं वेद आयतनवान् भवति...' हा स्पष्ट सुरात मंत्र घोष त्यांच्या उच्च स्वरात ऐकतांना वातावरणांत नवचैतन्य आल्यासारखे वाटत असे. शास्त्रीबुवा प्रत्येक उत्सवाला पू. महाराजांकडे अभिषेक पूजा करीत असत. ते नागपूरात सायकलने फिरायचे.

संध्याकाळी गाई-गुरांना खाद्य टाकून झाले की रात्री झोपण्यापूर्वी कंदीलाच्या उजेडात गोठ्यात जाऊन मी व बाळ गाईंना पाणी पाजून यायचो. पू. महाराज व पू. मायबाई कधी आठवण करून देत. कधी मधुकरराव हे काम करायचे. साधुबुवा हे भक्त कधी रामटेकहून उत्सवाला, दर्शनाला रहायला आले की ते गोसेवा करायचे. पू. मायबाई श्रमाचे काही काम असले की साधुबुवाकडून हे काम करून घ्यायच्या.

मी, बाळ, मधुकरराव, सिंधूताई माडीवरच्या खोलीत अभ्यास करीत होतो. माजघरातून लाकडी जिऱ्याने वर चढल्यावर उजवीकडे माजघराएवढी मोठी खोली होती. डावी कडील मोठ्या खोलीला तरटाचे पार्टीशन लावून व चुऱ्याने त्याला लेपून एक लहान खोली आणि एक मोठी खोली केली होती. बाबासाहेब मंदावहिर्नीची कधी ही लहान खोली असली की मोठ्या खोलीत आम्ही अभ्यास करीत होतो. कधी आम्ही लहान खोली अभ्यासाची करायचो. साधारण रात्री ११ ते ११.३० पर्यंत आम्ही अभ्यास करीत होतो. पडवीवरील मोठ्या खोलीत बाबाजी गायकीची मुल अभ्यास करायची आणि झोपायची. ती खोली गायकींनी भाड्याने घेतली होती. त्या खोलीला जानेफळकर राहत त्या जिऱ्याने गच्चीवर जाऊन खोलीत जाण्याचा दरवाजा होता. मध्यरात्री पर्यंत अनेक भक्त पू. महाराजांच्या दर्शनाला येऊन गेले असायचे. दादा खराबे अधून मधून आठवड्यांत ३-४ वेळा येऊन पू. महाराजांची रात्री १ वाजेपर्यंत मालिश करायचे. पू. मायबाई त्यांना मालिशसाठी तेल देत होत्या. अधून मधून पै. गंगाधर निकुरे, कुहीचे पाटील, पांडुरंग पाटील पू. महाराजांची मालिश करायचे. हात पाय चेपण्याची सेवा अनेक भक्त करायचे. कुहीचे पाटील, साधुबुवा व काही भक्त पू. बापुराव महाराजांकडे मुक्कामी येऊन सेवा करायचे. काही भक्त परगावावरून सकाळी येऊन संध्याकाळी परत जात असत. आपल्या आई-वडीलांकडेच आपण आलो आहोत असे या भक्तांना वाटत असे. या संतद्वयीच्या सहवासासाठी, मार्गदर्शन आणि आनंद घेण्यासाठी भक्तांना आकर्षण होते.

परीक्षेच्या दिवसांत आणि मी कान्हीवाड्याला सुटीत आई वडीलांकडे गेलो की माझ्या सेवेचे काम मधुकरराव, शंकरराव पाठक गुरुजी करायचे. रात्री झोपायला मुक्कामी आलेले भक्त, बुरंगी बुवा आणि बापुराव दिवाकर आमच्या सोबत झोपायचे.

अन्नदान आणि नामस्मरण

पू. बापुराव महाराज शिष्यांना काही नियम, स्तोत्राचे पाठ, अभिषेक, संकल्प आणि धार्मिक विधी करायला सांगत होते. कधी शिष्य स्वतः असे कार्यक्रम घरी करीत तेव्हा ते जेवणाचे आमंत्रण पू. बापुराव महाराजांना सहकुटुंब द्यायचे. पू. बापुराव महाराज कुटुंबासह बरोबर अनेक भक्तांना अशा यजमानाकडे नेत असत. मोजक्या भक्तांकडे कार होती. शिष्य ती कार पू. बापुराव महाराज व पू. मायबाईसाठी

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

पाठवायचे. बहुतेक सर्व पू. बापुराव महाराजांसह सायकल रिकशाने शिष्याकडे जायचे. ऑटो रिकशा साधारण १९७५ सालानंतर नागपूरात धावू लागल्या. सर्व सायकल रिकशा जातांना बरोबर जाण्याचा पू. महाराजांचा कटाक्ष असे. फार दूर अंतर ठेवून रिकशा चालल्या तर शिष्यांचा वर्षाव सुरू होत असे.

अण्णा थेरगांवकर, पटवर्धन, आप्पासाहेब पाटणकर, साठे, घाटे, वाचासुंदर, तात्याजी भालेकर, पांडे, गायकी, हळदे, सोनक, मोहरीर, अण्णाजी देशपांडे, मुकुंदराव देशपांडे, जानेफळकर, असोलकर, शास्त्रीबुवा तैलंग, आप्पासाहेब देशपांडे, आबासाहेब काजळे, नानासाहेब घारपुरे, शंकरराव पाठक, दादासाहेब खराबे, नानाजी काळे, बाळासाहेब काळे, भैयासाहेब राजकारणे, बाबासाहेब राजकारणे, भाऊसाहेब राजकारणे, गोविंदराव वैद्य, तात्याजी कोठेकर, मुकटे, भाऊसाहेब कोयाळ, केशवराव पाटणकर, वसंतराव साल्पेकर, मामा रघटाटे, शंकरराव गोखले अशा शिष्यांकडे पू. बापुराव महाराजांना जेवायचे आमंत्रण असे. काही शिष्य वर्षातून दोन तीन वेळा आमंत्रण देत असत. व्हराडे पाटील यांनी त्यांच्या शेतीवर महालग्वाला ३-४ वेळा पू. महाराजांना नेले. मला या सर्वांकडे पू. बापुराव महाराजांबरोबर जाण्याचा योग आला. दुपारी चहा झाल्यावर आम्ही घरी परत येत होतो. अण्णासाहेब थेरगांवकर, पटवर्धन, आबासाहेब सोनक व दिलीप देवरसांकडे मी पू. महाराजांबरोबर मुक्कामी होतो असे आठवते. १९६२ नंतर भारत-चीन युद्ध झाल्यावर रेशनिंग सुरू झाले. त्यावेळी रेशन दुकानात कुटुंबाला मोजके रेशन मिळत असे. पी एल ४८० अमेरिकेचा लाल गहू व मिलो हे कनिष्ठ धान्य रेशन दुकानातून आणले आणि ते पूज्य महाराजांकडे वापरले होते. एकदा आप्पासाहेब पाटणकरांनी हिंमत करून पू. बापुराव महाराजांना विनंती केली की शिष्यांची सद्गुरुला सहकुटुंब जेवायला आमंत्रण द्यायची इच्छा असते. परंतु आपण ५-१० भक्तांना आपल्या बरोबर आणता. यामुळे अनेकांना आर्थिक दृष्ट्या इतक्या लोकांना जेवायला घालणे परवडत नाही किंवा येणाऱ्यांचा नेमका आकडा माहित नसल्यामुळे जेवणाच्या तयारीची व्यवस्था केली नसते. तर आपण बदल करावा अशी विनंती त्यांनी पू. महाराजांना केली. पू. महाराज म्हणाले "जेवू घालण्याचे आपले काम कमी होते. आपल्या कडून अन्नदान होते. पू. बाबासाहेबांच्या कृपेने कोणास कमी पडत नाही. ते अन्नदान करवून घेतात. तुम्ही कायले चिंता करता?" पुढे पू. महाराजांबरोबर शिष्यांना आमंत्रण आल्यावर जावू लागले.

पू. बापुराव महाराजांबरोबर शिष्यांकडील जेवण असो की उत्सवात महाप्रसाद असो तो "कृष्ण प्रसाद" असायचा. भोजनानंतर काही शिष्य भरपूर पानाचा तांबूल करायचे. ते खलबल्यात कुटून पू. महाराजांना देत. तांबूल प्रसाद ते सर्वांना वाटायचे. पुरुष आणि स्त्रियांसाठी भोजनानंतर पानदान असायचे. बैठकीत व्यावहारिक आणि पारमार्थिक गप्पा गोष्टी होत असे. काही शिष्य थट्टा विनोद करीत असत. शिष्यांना ही बैठक इतकी आवडत असे की गोष्टींचे विषय बंदच होवू नये असे सर्वांना वाटे. पू. महाराजांचे या माहोल मध्ये नामस्मरण, स्तोत्र वाचन चालू असायचे. मधून मधून गप्पा गोष्टीही करायचे. सर्वांना सामूहिक रामरक्षा व रामनामाची माळ करायला लावायचे.

पू. महाराजांनी इंग्रजांच्या काळात नोकरी केली. आपण या आधी ऐकलेल्या घटना ते बैठकीत सांगत होते. त्यांच्या गोष्टीत त्यांचा पू. बाबासाहेब महाराजांवरील दृढ विश्वास आणि श्रद्धा संकटाच्या त्याकाळात अढळ होती. हे ते सांगायचे. इंग्रजांना व इतर साहेबांना न जुमानता निर्भीडपणे साहसी वृत्ती ठेवून ते पुरुषार्थी होते म्हणून साहेब व इंग्रज कलेक्टर आणि जज यांना पू. बापुराव महाराज समयसूचक

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

उत्तरे देऊन त्यांना गप्प करायचे. सर्वांनी सदगुरुंवर श्रद्धा ठेवून धैर्याने संकटांना सामोरे जावे असे पू. बापुराव महाराज सांगत. आई-वडीलांची सेवा करावी. प्रपंच आणि परमार्थ वेगळा नाही. तो चोख करावा. चोवीस तास नामस्मरण करावे. श्रीरामदास स्वामींचा उपदेश व दासबोधाचे आकलन करून वागावे. लहानपणी त्यांनी भरपूर दंड-बैठका, सूर्य नमस्कार, मल्लांबरोबर कुस्ती, मलखांब, दानपट्टा, सोनेगांव पासून मंगरुळपीर पर्यंत घोड्यावर रपेट, मोठ्यांबरोबर व मित्रांबरोबर खेड्यातील सर्व प्रकारचे खेळ खेळायचे. असे व्यायामाचे प्रकार करून गाय दोहून गडवाभर (लोटीभर) धारोष्ण दूध ते पीत असत. म्हणून त्यांचे शरीर धष्ट-पुष्ट होते. हनुवटी छातीला लागे असे सांगत. बैठकीत बसलेल्या लोकांना व्यायामाचे महत्व पटवून देत असत. मी त्यांच्या जवळ गोष्टी ऐकायला बसलो की ते मधूनच माझ्या खांद्याला धक्का देत व म्हणत बघा याचे शरीर. त्या धक्क्याने मी बसल्या जागी खाली पडायचो.

बाबासाहेब, मधुकरराव, बाळ आणि मी माडीवर खोलीत आणि त्यावर असलेल्या आद्यात सूर्य नमस्कार, दंड-बैठका आणि आसने करीत होतो.

मंत्रोपदेश

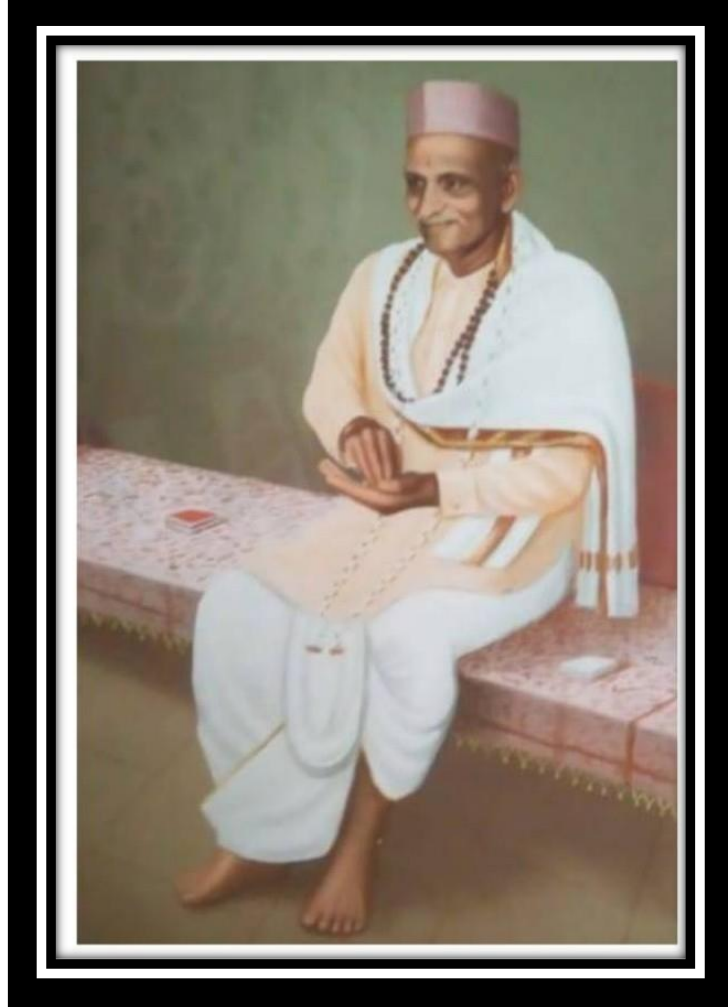
पू. मायबाईचा मंत्रोपदेश पू. बुक्केवाले महाराजांनी पू. बापुराव महाराजांकडून दिला ही कथा आपण ऐकली. पू. मायबाई जेव्हा पू. बापुराव महाराजांची पूजा करीत होत्या त्यावेळी राधा ही कृष्ण भगवानची नित्य शुद्ध, सात्विक आणि सश्रद्ध भावाने पूजा करीत आहे असे दृश्य असे. त्या आपल्या पतीची, सदगुरुची आणि परब्रह्माची समर्पण भाव ठेवून पूजा करीत होत्या. या वेळी आम्हाला व जे त्यावेळी हजर असतील त्यांना या अमृतरूपी त्यांच्या चरणतीर्थाचा लाभ मिळाला.

एखादा भक्त पू. बापुराव महाराजांकडून मंत्रोपदेश हवा अशी मागणी करीत. कधी पू. महाराज शिष्याला एखादा गुरुवार व ठराविक दिवस सांगून त्या दिवशी मंत्र घ्यायला बोलावीत होते. मंत्र घेणारा पुरुष भक्त सोवळे किंवा धोतर आणि स्त्री भक्त नऊवारी लुगडे किंवा साडी नेसून मंत्र घेत असे. काही भक्तांना मंत्र घेण्या अगोदर पू. महाराज काही जपाची संख्या व स्तोत्र-पाठ करायला लावीत. काही भक्त पदप्रक्षालन करून, गंध-पुष्प-हार, कुंकू लावून पू. बापुराव महाराजांच्या चरणाची पूजा करीत व त्यांना वस्त्र दक्षिणा प्रदान करीत होते. ते पू. बापुराव महाराजांच्या हातावर मिठाई किंवा पेढा ठेवायचे. हजर असलेल्यांना हा तीर्थ प्रसाद मिळायचा. कधी असेही घडले की पू. महाराजांनी भक्ताला महाराजांकडील हळद-कुंकू पू. महाराजांच्या पायाला लावून स्वतःच्या घरचीच साखर पू. महाराजांच्या हातात ठेवायला सांगितली. पू. महाराजांनी पूजा या प्रकारे करवून घेऊन भक्ताला मंत्रोपदेश केला. त्यांनी गुरुपौर्णिमेच्या दिवशी पण मंत्रोपदेश दिला आहे. एखाद्या लग्न झालेल्या स्त्रीने मंत्र मागितला तर पू. बापुराव महाराज त्या स्त्रीला विचारायचे की नवऱ्याची परवानगी घेतली काय? विचारून ये. बहुतेक वेळी पती-पत्नी ला एकाच वेळी मंत्रोपदेश पू. महाराज देत होते. ब्राह्मण मुलाला मौंज झाल्यावर मंत्र देत. मंत्र देण्याचा पू. महाराजांनी अवडंबर केला नाही. बऱ्याच भक्तांना मंत्र मागितल्यावर पू. महाराजांनी मंत्र देण्याचे टाळले

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

आहे. अशा व्यक्तींना पुढे इतर संतांनी मंत्रोपदेश केला असे आढळते. ते कधी सांगत तुझे गुरु वेगळे आहेत. ते मिळतील आणि ते तुला मंत्र देतील.

पू. बापुराव महाराजांनी भक्ताला मंत्रोपदेश दिल्यावर ते कागदावर स्वहस्ते तो मंत्र लिहून देत. कधी गुरुमंत्राबरोबर एखादा अजून मंत्र किंवा श्रीराम जय राम जय जय रामाच्या जपाची माळ करायला सांगत. रोजची जप संख्या सांगत. पू. महाराजांनी काही भक्तांना स्नान करतांनाच बारावेळा जप करायला सांगितला आहे. त्या भक्ताला नोकरी व्यवसायामुळे बसून जप करायला वेळ नाही, हे कारण असे. दामू नेऊरगांवकर हे सैन्यात होते. त्यांना अशा प्रकारे मंत्र जपायला सांगितला आहे. पू. बापुराव महाराज भक्तांना कृष्णाचा, रामाचा, शिवाचा, देवीचा कधी ॐकार लावून किंवा बीज मंत्र देत. कृष्णाचा मंत्र मिळालेल्या भक्तांची संख्या अधिक आहे. मला कागद व पेन अशा वेळी पू. महाराजांना देण्याची सेवा होती. ती तयारी मी आधीच केलेली असे. एकदा पू. बापुराव महाराज मला म्हणाले "मी जे मंत्र भक्तांना देतो ते तू पाठ करू नको." मी तेव्हापासून मंत्र दीक्षेच्या वेळी मंत्राकडे लक्ष दिले नाही. एवढेच त्यावेळी कळत असे की कोणत्या देव-देवतेचा मंत्र पू. महाराजांनी भक्ताला दिला.

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

सूरदासांनी मला खुणावले व थोडा वेळ विश्राम करायला सांगितले. बुधराम, विवेक, मनसाराम, चित्तरंजन व अभिमान यांना उत्सुकता होती की सुधीरने सांगितलेल्या गोष्टी व अनुभवावर, संतसमागमावर सूरदासांनी विश्लेषण करावे. तशी विनंती या शिष्यांनी सूरदासला केली म्हणून सूरदास यांनी सर्वांना शांतचित्ताने त्यांचे प्रवचन ऐकायला सांगितले.

पूर्व सुकृत आणि पुण्याई मुळे सुधीर भालेकर यांना व त्यांच्या भावांना डॉ. अण्णासाहेब व अंबूताई हे आई-वडील मिळाले. त्यांना या संतद्वयीचा व पुढे पू. नाना महाराजांचा संत सहवास मिळाला. पू. बापुराव महाराजांकडे सुधीर रहायला येण्या अगोदरच्या ज्या घटना सांगितल्या उदा. आगी पासून बचाव व पू. बापुराव महाराजांनी डॉ. भालेकर यांना आगी बद्दल दिलेला संकेत, सुधीरचे सर्पदंशापासून बचाव, डॉ. भालेकरांना तीन वेळा सर्पदंश व त्यांचा पू. बापुराव महाराजांच्या विभूतिवर गाढा विश्वास, ब्राह्मण सत्कार करून घेण्यासाठी सुधीर कडून ब्राह्मण घरी येणे व त्यांच्या कडून खेड्यात सद्गुरु अभिषेक आणि सत्यनारायण पूजा घडणे, अंतःप्रेरणेने सुधीर याला पू. बापुराव महाराजांचे आकर्षण, पू. बापुराव महाराजांच्या फोटोला नागदेवतेने जणू पू. बापुराव महाराजांच्या गळ्यात शिवरूप होऊन धारण करणे, पू. बापुराव महाराज व देवतेचे डॉ. भालेकर ज्या खोलीत देवघर म्हणून वापर करीत त्या खोलीत चप्पल बूट ठेवून डॉ. बोधराज याने केलेल्या अपमानाची शिक्षा मिळणे, सुधीरला लहानपणीच शंकराचार्य, साधु-संतांचे दर्शन, रामायण मंडलीचे आकर्षण अशा घटनांचा अनुभव मिळणे म्हणजे याचा संदर्भ सांगतो की पू. बापुराव महाराजांची भालेकर कुटुंबियांवर कृपा होती. यामुळेच सुधीर भालेकरांना पू. बापुराव महाराजांनी स्वतःजवळ ठेवले.

संत-समागमाचे महत्व

सूरदास यांनी सांगितले की पू. कृष्णानंद सरस्वती (पू. अरविंद आगाशे काका) यांनी "सहज संवाद" या पुस्तकांत अंतःप्रेरणा व संत समागमाबद्दल महत्व सांगितले आहे. त्या प्रमाणे अंशात्मक कां होईना सुधीरला या गोष्टीचा लाभ झाला. हा पू. बापुराव महाराज व पू. मायबाईंचा कृपाप्रसाद आहे. ते लिहितात -

"अंतःप्रेरणा ! शिवोभूत्वा शिवंयजेत या महाप्रसादाचा लाभ होण्यासाठी ईश्वरी शक्ती ही पिंडात, ब्रह्मांडात ज्या विविध साधनांनी प्रगटत असते त्या पैकीच एक शक्तीदर्शन म्हणजे अंतःप्रेरणा. ईश्वरीय अधिष्ठानावरच हीची उभारणी घडते. म्हणून या अंतःप्रेरणेचे स्वरूप शुद्ध, आनंदरूप, प्रेमरूप आहे. या स्वरूपामुळेच ही अंतःप्रेरणा भगवंत, संत, यांच्या नाम, रूप, लीला यांचे गुणगानास सहज प्रेरित होऊन शब्द व स्वर यांचे माध्यमातून प्रगटत असते. अंतःप्रेरणा म्हणजे शुद्धतम अंतःकरणाचे प्रेम स्फुरणच होय, आनंद लहर होय. हे स्फुरण, ही लहर नित्य नूतन रहावी यासाठीच ध्यान, मानसपूजा, नामजप यांना श्रद्धापूर्वक आश्रय आवश्यक आहे. या आश्रयालाच म्हणतात 'संत-समागम'. भगवंताप्रमाणे त्याचे नाम, रूप, लीला हे सुद्धा सत् म्हणून त्यांचे आश्रयाने संत-समागम सहज साधला जावून, संग आपोआपच सुटत जात असतो. संत समागम साधा असे सर्व सांगतात ते -

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

"देव देऊळ परिदार । अवघा किजे कोरोनी डोंगर ।
तैसा भक्तिचा व्यवहार । का न व्हावा ॥"

या महाप्रसाद प्राप्तीसाठीच सद्गुरु कृपाछत्राची सावली जरूरीची आहे.

संत आज्ञेचे काया, वाचा, मनाने प्रेमपूर्वक पालन करणे म्हणजे संत-समागम. या आज्ञा पालनानेच अंतःकरण अंतर्बाह्य शुद्ध, सत्त्वगुण संपन्न होते. सर्व सिद्धीचे कारण म्हणजे अंतःकरण शुद्ध, सत्त्वसंपन्न घडविणे हेच संतांचे कार्य आहे. नित्य प्रसन्नता असणे हेच सत्त्वगुणाचे कार्य. म्हणूनच तुकोबा म्हणतात -

"मन करा रे प्रसन्न । सर्व सिद्धीचे कारण ॥" अशा अंतःकरणात शुद्ध प्रेमाशिवाय दुसरे तरंगच उठत नसतात. म्हणून असे अंतःकरण संत व भगवंत यांचे निवास स्थान होत असते. ज्या ठिकाणी संत व भगवंत यांचा नित्यवास, त्या स्थानातील स्फुरण हे ज्या विविध कर्मव्यापारांच्या माध्यमातून प्रगट होते, ते सर्व कर्म व्यवहार संतांच्या मनोगतानुसार स्वभावे प्रगट होत असल्याने तेथेच "संत-समागम" नित्य आहे. हा साधला गेला पाहिजे. संत समागमातील नित्यता हा खरा सेवकभाव. जेथे जेथे हा सेवकभाव तेथे तेथे आनंद आहेच. सेवाभावाच्या आश्रयाने नांदणारा हा आनंदच "गुणरहितं कामनारहितं प्रतिक्षण वर्धितं" असा असतो म्हणून तो अखंड. अखंडता कायम ठेवण्यासाठी नाम जप, लीला, चरणाचे प्रेमपूर्वक नित्य स्मरण हेच एक साधन आहे."

"मन करा रे प्रसन्न", चित्त शुद्धी, प्रेममय भक्ती, अध्यात्मिक प्रगती व पारमार्थिक प्रगती व्हावी या साठीच संत समागमाचा हव्यास धरावा आणि ही शिकवण आचरणात येऊन प्रयत्न करायचा आहे, संत, सद्गुरूंच्या सहवासात चित्तशुद्धी, सत्त्वगुण वृद्धी, संकल्प शुद्धी व कर्म शुद्धी हळू हळू घडत असते. जाणीवपूर्वक कर्मे केली की सत्त्वगुण वृद्धी होत असते.

पू. बापूराव महाराजांच्या चरित्र पोथीत अ. ७, ओ. ६ ते १० मध्ये म्हटले आहे -

"जीव जन्मे त्रिगुण घेऊन । देह मन आदि त्रिगुणाधीन । सुटेचिना कर्म कारण । देहाचे वा मनाचे ॥६॥ आत्म प्राप्ती लागी रज तम । त्यागावे हे अवगुण । सोडूनी त्यांचे कार्य अधम । गुंतवावे मन सत्त्वगुणी ॥७॥ यासाठी विहित कर्मे करून । फलाशा टाकूनिया संपूर्ण । कर्तृत्वाहंकार द्यावा सोडून । तयी बाणे सत्त्वगुण ॥८॥ सत्त्वगुण अंगी बाणता । होई समाधान, ज्ञान, विषय निवेदिता । असे त्यांची आवश्यकता । करण्या रज तम झाडा ॥९॥ सत्त्वगुणे मारावे रज तम । मारा सत्त्वाने सत्त्व संपूर्ण । हे असे कर्मयोगाचे मर्म । ध्यानी असू द्यावे ॥१०॥"

सूरदास म्हणाले "सुधीर हा भक्त प्रतीकात्मक पू. बापूराव महाराज आणि पू. मायबाईंच्या सहवासांत पूर्व पुण्याईने आला. त्याला संत-समागमाचा लाभ झाला. त्यांचा स्पर्श, गंध, रूप, लीला याचा सहज आनंद मिळाला. तरी सर्व शिष्यांना पू. कृष्णानंद सरस्वती यांनी संत समागमाचा मार्ग ध्यान, मानसपूजा, नामजप, सद्गुरुस्मरण आणि कर्मयोगाने संत समागम सहज प्राप्त होतो, हे सांगितले. प्रसन्न मन आणि सात्विक शुद्ध अंतःकरणात संतांचा वास आहे. मन, बुद्धी, चित्त, अहंकार सद्गुरुचरणी ठेवून, सजगतेने, विवेक जागृत ठेवून कर्मे व सेवा करणे हा आत्मोद्धाराचा मार्ग आहे."

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

मनसारामने सूरदासांना विचारले "सूरदासजी, पू. बापुराव महाराज बरेच वेळा हात पाय धुवून, कपडे बदलून, विभूती लावून घ्यायचे. स्नान संध्या व पूजा न करता ते जेवण करीत होते. त्याकाळी ब्राह्मण स्नान, संध्या, देवपूजा केल्याशिवाय जेवण घेत नसत. असे कां व्हावे?"

प.पू.मायबाई प.पू.बापुराव महाराजांच्या जेवणाच्या वेळी जातीने लक्ष ठेवून सेवा करीत असताना

सूरदास म्हणाले " जे संत स्वतःचे देहभान विसरून कायम भगवंताच्या नामस्मरणात रममाण असतात त्यांना त्यांच्या दैनंदिन कर्मांचे भान नसते. ते कर्म व्यवहारापलीकडे असतात. त्यांच्याकडे भक्तांनी लक्ष देऊन त्यांच्याकडून नित्य व्यवहार करून घ्यायला हवे. पू. मायबाई पू. बापुराव महाराजांकडे जेवताना लक्ष देत होत्या. बरेच वेळा पू. बापुराव महाराज यांचे जवळ बसून भाजी, दूध किंवा वरणा बरोबर पोळी कालवून देत होत्या आणि पू. महाराजांना सांगत होत्या की हा घास घ्या. ते म्हणत की ते जेवत नाही पू. बाबासाहेब महाराज त्यावेळी जेवत असतात. जेवताना पू. महाराज स्वतःला विसरून त्यांचे गुरु जेवत आहेत हा भाव ठेवत होते. त्यांची आंतरस्थिती गुरुमय झाली होती. पू. मायबाईंना पू. महाराजांच्या लीला कळत होत्या. त्या जाणून होत्या की पू. महाराजांची आंतरिक तळमळ गुरुभक्तीत रमत आहे व त्यांच्या या आंतरस्थितीमुळे त्यांचे कर्म करण्यासाठी त्यांना सावध करून कर्म करवून घेणे आवश्यक आहे. त्या जाणून होत्या की -

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

"अंतरी तळमळ गहन । बाह्य पूजनाचे काय कोण ।

अंतर तृप्त न होता पूर्ण । विटंबना बाह्य पूजा ॥ " (भावार्थ रामायण युद्धकाण्ड ८७/१०१)

डॉ. अण्णासाहेब भालेकर यांना दवाखाना व रोग्यांना तपासतांना दुपारचे दोन तीन वाजायचे. त्यांना स्नान, संध्या-पूजेला वेळ मिळत नसे. बरेच वेळा डॉ. भालेकर हे जप माळ करता करता उन्मनी अवस्थेत झोपलेले दिसायचे. कधी त्यांची सहज योग साधना चालू असायची. त्यांच्या पत्नी अंबूताईंनी पू. बापुराव महाराजांना डॉ. भालेकरांचे वागणे सांगितल्यावर पू. महाराज म्हणाले "डॉक्टरला स्नानाची गरज नाही. तो त्याचे कर्तव्य करता करता गुरुस्मरणांत सदैव असतो. त्याला कपडे बदलून विभूती लावून घ्यायला सांग. स्नान व पूजेमुळे जेवण उशीरा देऊ नको. तू पूजा करून डॉक्टर जे श्रीमद्भागवताचा अध्याय वाचतात त्यातील १-२ श्लोक तू वाचून आरती करीत जा. त्यांना व मुलाबाळांना तीर्थ प्रसाद देत जा. जेव्हा त्याला वेळ असेल तेव्हा तो पूजा करील."

सूरदास म्हणाले "पूजा कशी ही असो. त्यांत भाव हवा. बाह्य पूजा निरर्थक ठरते जर पूजा करतांना प्रेम आणि समर्पणाचा भाव नसला तर."

"गुरुभावः परंतीर्थ, अन्य तीर्थ निरर्थकम् ।

सर्व तीर्थाश्रयं देवी, गुरुभक्तिः सुदुर्लभा ॥" (गुरुगीता)

सूरदासांनी खालील प्रमाणे भजन म्हटले -

देव पूजा माझी देव पूजा । पाय तुझे गुरुराया ।

गुरुचरणाचा बिंदू । तोचि माझा क्षीरसिंधू ।

गुरुचरणाची माती । तीच माझी भागीरथी ।

गुरुचरणाचे ध्यान । हेचि माझे संध्या स्नान ।

शिवदिन केसरी पाही । सद्गुरु वाचोनी दैवत नाही ॥

अशा संताकडे भक्तजनांचा ओघ सतत येत होता. त्यांच्याकडे भक्तीरसाचे अमृत व अध्यात्मिक फुलांचा सुगंध होता. म्हणून भक्तांना या संतदर्शनाची अभिलाषा दरबारात खेचून आणीत होती.

अशा संताकडून मंत्रोपदेश मिळणे हे शिष्यांचे परमभाग्य आहे. शिष्याची अंतःप्रेरणा, पूर्वसंचित, क्रियमाण, पुण्याई, ऋणानुबंध किंवा सद्गुरुची स्वतःची इच्छा प्रगट झाली की त्यावेळी अनुकूल अवस्थेत सद्गुरु मंत्रोपदेश देतात. संत तुकाराम महाराजांना श्री बाबाजी चैतन्य (ओतूर, जि. पुणे) यांनी स्वप्नात दृष्टांत देऊन मंत्र दीक्षा दिली. काहीना शक्तिपात योगाने मंत्र मिळतो. कोणी संतांच्या समाधी किंवा देवमूर्तीसमोर उभा राहून मनाला आवडणारा किंवा त्या स्थानाच्या पद्धतीप्रमाणे मंत्र दीक्षा घेतो. प्रत्यक्ष सगुणरूपात भक्तांना योग्यतेचा सद्गुरु भेटणे हे दुर्लभ आहे. ज्यांना भोंदू गुरु मिळाला नाही आणि पू. बापुराव महाराज आणि पू. मायबाई सारखे उच्चकोटीचे निर्मोही संत मिळाले ते भाग्यवानच समजायचे."

संतांना देखील कधी कधी द्राविडी प्राणायामाचा अवलंब करावा लागतो हे रमेश असोलकर यांना पू. महाराजांचा ज्या पद्धतीने मंत्रोपदेश झाला त्यावरून स्पष्ट होते. हा प्रसंग त्यांनी (रमेश यांनी) स्वतः

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

एका लेखांत लिहिलेला आहे. हा लेख प.पू. नाना महाराज तराणेकर यांच्या अमृत महोत्सव (७५ वी) प्रसंगी दीपलक्ष्मी या मासिकात प्रसिद्ध झाला होता. तोच मी खाली उद्धृत करित आहे.

=====

मला प.पू. नाना महाराज तराणेकर व प. पू. बापूराव महाराज खातखेडकर या दोन महान संतांच्या समागमाचा लाभ मिळाला आहे.

आंतरराष्ट्रीय कीर्तीचे भूवैज्ञानिक डॉ. के. प्र. रोडे यांचेकडे उदयपूरला मी एक वर्षाच्या उच्च शिक्षणाकरिता होतो (जुलै १९६४ ते मे १९६५). याच वर्षीच्या गणेशोत्सवात प.पू.नाना महाराज रोडे कडे उतरले होते. तिथेच त्यांच्या प्रथम दर्शनाचा योग आला. त्यांच्या सान्निध्यात राहण्याचे भाग्य देखील मिळाले. पांढरे शुभ्र धोतर व तसेच तलम उपरणे टाकलेली नानांची शांत पण हसतमुख मूर्ती पाहताच प्रथमदर्शनीच त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाची छाप माझ्यावर पडली. त्यांच्याशी चर्चा करतांना वा चर्चा ऐकतांना अंतःकरणात नकळत आदराची भावना उचंबळून आली. मूलतः नास्तिक असलेला मी पहिल्या भेटीतच त्यांच्या चरणी लीन झालो आणि त्यांच्या बुलंद आवाजात तीन-चार भजनं ऐकली तेव्हा माझ्यासारख्या नास्तिकाचे हृदय देखील भक्तिभावाने भरून आले. अदमासे एक महिन्याच्या समागमात सर्व वृत्ती स्थिरावून भगवत भजनाकडे गोडी वाढू लागली. त्याचा परिणाम म्हणून की काय दररोज गीतेतील अध्याय व सकाळ- संध्याकाळ काही स्तोत्रे म्हणायला सुरुवात केली. उदयपूरच्या माझ्या एक वर्षाच्या वास्तव्यात प.पू. नानांनी स्थूल रूपाने व सूक्ष्मातून अनेकदा मार्गदर्शन केले. काही भावी घटनांची जाणीवही करून दिली. माझे शिक्षण सुरू असतानाच एके दिवशी पहाटे नानामहाराज स्वप्नांमध्ये नागपूरच्या घरी आलेले दिसले आणि मला म्हणाले "तुम्ही येत नाही तर आम्ही तुमच्याकडे आलो". मी इतका अवाक झालो की त्यांना नमस्कार करण्याचे देखील विसरलो. जाग आल्यानंतर नमस्कार देखील करू शकलो नाही म्हणून मन अत्यंत हळवं झालं. बराच वेळ नकळत डोळे भरून यायचे. तीन चार दिवसानंतर पुनः सूक्ष्मातून दर्शन दिले व माझी नमस्कार करण्याची अतृप्त इच्छा पूर्ण करून दिली.

यानंतर १९६५ मधील महाशिवरात्रीच्या दोन-तीन दिवस आधी आपण 'उपदेश घ्यावा' या भावनेने सर्व शरीरात एक वेगळीच लहर नकळत धावून गेली. मी, माझे स्नेही व नाना महाराजांचे निकटवर्ती श्री शशी सुभेदारला हे सांगितले व आम्ही दोघे इंदूरला जाण्यासाठी निघालो. प.पू. नानांच्या इंदूरच्या घरी पाय ठेवताच ते माझ्याकडे पाहून म्हणाले "बापू महाराज आले..." त्यांच्या 'या स्वागताचा' अर्थ मला व शशीला तेव्हा कळला नाही, परंतु एका गोष्टीचे मला सतत आश्चर्य वाटायचे की, "मी आपला उपदेश घ्यायला आलो आहे, आपण मला अनुग्रहित करा.." हे शब्द माझ्या किंवा शशीच्या तोंडून निघत नव्हते. उदयपूरला परतण्यापूर्वी मी नानांना भेटायला गेलो तेव्हा ते म्हणाले, "नागपूरला गेल्यावर बापू महाराजांच्या दर्शनाला जायचं बरं कां!"

उदयपूरचा अभ्यासक्रम यशस्वीपणे पार पाडून मी नागपूरला १८ मे १९६५ ला परत आलो. तेव्हा नाना उदयपूरलाच होते. "बापू महाराजांच्या दर्शनाला जायचं बरं कां!" याची पुनः पुन्हा आठवण करून दिली. नागपूरला आल्यावर बापूराव महाराजांच्या दर्शनाला गेलो तेव्हा संध्याकाळचे भोजन संपवून ते बैठकीत आले. बाह्यरूपी थोडासा उग्र वाटणारा चेहरा, अस्सल नागपुरी बोलणं, सद्गुरूंचे अखंड संकीर्तन

करणारे बापूराव महाराज ढोंगी व मतलबी सुशिक्षितांचे धाबे दणाणून टाकत असत. पण असे असले तरी अंतःकरण " मऊ मेणाहूनी विष्णूदासाचे" असेच! घरात खंडीभर गाई व जेवताना कोणी ब्राह्मण असला की विशेष आनंद. गोब्राह्मणांची खरी पूजा म्हणजे काय ते येथेच पाहिले. प.पू. नानांनी आपल्या दर्शनाला पाठविलं असं म्हणताच, "नानाजी महाराज साक्षात एकनाथ महाराज आहेत बाप्पा!" असं म्हणून त्यांनी नानांच्या विविध आठवणी सांगितल्या. बाह्यतः वेगळे वाटणारे हे दोन संत किती एकरूप झाले आहेत याची जाणीव प्रथमच झाली. हे पहिले दर्शन मला मोठे उद्बोधक वाटले. यानंतर मी दोन तीनदा त्यांच्या दर्शनाला गेलो होतो व एकदा आमच्या घरी जेवणाचे निमंत्रण दिले. १८ जून १९६५ रोजी प.पू. बापूराव महाराज आपल्या पूर्ण परिवारासह प्रथमच आमच्या घरी आले आणि उपदेश केला. जेवण झाल्यावर साधारण दुपारी एकच्या सुमारास त्यांनी मला कागद पेन्सिल आणायला सांगितले व उपदेश केला. भावना उचंबळून आल्या. एक वेगळीच अनुभूती मला येत होती. नानांचे अस्तित्व मला सतत जाणवत होते. एक स्थूलरूपी व एक सूक्ष्मरूपी... महाराजांच्या मुखातून इतर संतांची नावं एकापाठोपाठ येऊ लागली. नाना व बापूराव महाराज एकरूप वाटू लागले. विश्वास बसणार नाही पण ही जाणीव आदल्या दिवशीच झाली होती. त्या दिवशी पहाटे नागपुरातील प.पू. बाबाजी महाराज पंडित (श्री संत गुलाबराव महाराज यांचे सत शिष्य) यांचे घरी नाना चर्चा आणि वाद विवाद करतांना दिसले. मी स्वप्नातच विस्मित झालो. त्यांच्या घरची श्रीकृष्णाची मूर्ती अष्टदळात अत्यंत तेजस्वी दिसू लागली. मी श्रीकृष्णाच्या मूर्तीला मनोभावे नमस्कार केला. तेव्हा माझ्याबरोबर माझा एक मावसभाऊ प्रा. म.गो. तारणेकर सपत्नीक दिसला. विशेष आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे दुसऱ्या दिवशी प.पू.बापूराव महाराजांनी उपदेश दिला त्या दिवशी अचानक माझा भाऊ सपत्नीक आला होता. ही संपूर्ण घटना योगायोग या सदरात घालायला मी माझ्याशीच सहमत होऊ शकत नाही. हे सर्व विधिलिखित होते. छोट्या छोट्या गोष्टीत सद्गुरूंचे किती लक्ष असते याचेच हे द्योतक आहे. स्वप्नातील दृष्टांत पूर्णतः खरा व्हावा याला योगायोग कसे म्हणता येणार?

=====

हे विलक्षण योगाचे एक जाज्वल्य उदाहरण आहे कारण जर का रमेशला उच्च शिक्षण घेण्याची उपरतीच झाली नसती तर तो आपण होऊन नागपूरला पू. महाराजांकडे जाईल याची शक्यता नव्हती. म्हणून या दोन संतांनी अशी योजना आखली की त्याला प्रथम उदयपूरला पाठविले. तिथे पू. नानांची भेट घडवून त्यांनी त्याला पू. महाराजांकडे पाठवणे हे सर्व पूर्वसुकृत व त्याच्या पूर्वजांची पुण्याई आहे असे म्हणता येईल.

पू. अरविंद आगाशे काका पू. बापूराव महाराजांकडे जानेफळकर यांच्या वाड्यात नागपूरला येत असत. पू. बापूराव महाराज रेशिमबागला रहायला आल्यावर ही ते येत होते. रमेश असोलकर रेशिमबागला राहत होते. त्यांच्याकडे पू. नाना महाराजांचा मुक्काम होता. पू. नाना महाराजांनी आगाशे काकांना नागपूरला भेटायला बोलाविले होते. आगाशे काका पू. बापूराव महाराजांकडे पू. नाना महाराजांच्या दर्शनाला आले. त्यांना कळले की पू. नाना महाराज असोलकरांकडे आहेत आणि पू. बापूराव महाराज सुद्धा पू. नाना महाराजांच्या भेटीला असोलकरांकडे आहेत. आगाशे काकांनी दोघा संतांना असोलकरांकडे येऊन नमस्कार केला. पू. नाना महाराजांचा मंत्रोपदेश घेतांना शिष्य पाद्य पूजा, वस्त्र दान व दक्षिणा, हार फुले

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

अर्पण जसे करतात ते सोपस्कार न होता पू. नाना महाराजांनाच जणू घाई झाली आणि त्यांनी आगाशे काका यांना नमस्कार करताच मंत्रोपदेश केला. पू. आगाशे काका यांनी स्वतः या घटने बद्दल असे लिहीले आहे -

"नागपूर नाम नगरीत । असोलकर गृही रेशिमबागेत ।
रामप्रहरीच्या प्रहरात । कृपा वर्षली ॥
एका आसनी मम गुरुमूर्ती । दुजे आसनी डोलत होती ।
महाश्रेष्ठ दिव्य संतमूर्ती । बापुराव महाराज ॥
दत्त कृष्ण भक्तीचा निर्मळ । संगम लाभला महामंगळ ।
ते वेळी अंतर्बाह्य निर्मळ । केले मार्तण्डनाथे ॥
देऊनी अभयदान विमल । विझवला चिंतेचा अनल ।
पूर्ण कृपेची छाया शीतल । धरली कृष्णदासावर ॥
दृष्टिक्षेपांत पू. आगाशे काकांना सद्गुरु कृपा प्राप्त झाली.

पू. अरविंद आगाशे काका

"सद्गुरु स्थानावर अचल निष्ठा, सद्गुरुंचेकडून मिळालेला नाममंत्रावर अखण्ड प्रेम आणि सद्गुरु आज्ञेचे अविश्रांत पालन हाच शिष्यांचा स्वधर्म. या स्वधर्मावर काया, वाचा, मन स्थिर राहणे हीच आहे सद्गुरुसेवा. भगवंत, संत, सद्गुरु यांचे अखण्ड नामस्मरण आणि त्यांच्या आज्ञेप्रमाणे आचार-विचार म्हणजेच या तिघांच्या जवळ नित्य राहणे होय. हाच खरा सहवास. या सहवासाचा आनंद कोणी हिरावून घेऊ शकत नाही. या आनंदाचे, सहवासाचे, समाधानाचे प्रगटपणे अनुभवणे, प्रगटपणे घडणे म्हणजेच सद्गुरुभेट. सद्गुरु आज्ञेने घडणाऱ्या उपासनामय, प्रेममय, भक्तिमय जीवनाला निर्दोषता, स्थिरता

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

आणण्यासाठीच सद्गुरुभेट. सद्गुरु प्राप्ती वा सद्गुरुभेट म्हणजे साधनेची सुरवात नसून घडलेल्या परिपूर्ण अवस्थेचा तो सुवर्ण बिंदू आहे. अमृतानुभव आहे."

सूरदास म्हणाले की संतांनी सांगितलेले भक्तीसाठी पोषक मार्ग काया, वाचा, मनाने आत्मविश्वास आणि प्रसन्नता ठेवून करावे. आनंद मिळणे ही गुरुकृपेची साक्ष आहे. ती अशी सांगितली आहे -

"भूमध्यामध्ये जयाची वस्ती । नमिता आधी श्रीगुरुमूर्ती । विघ्नाच्या महाराशी जळती । अंतरी शांती तेज प्रगटे ॥ त्या तेजा माझारी महावंध । सद्गुरु प्रगटती स्वसंवेध । नित्य सहवासाचा आनंद । साधकासी धुंद करीतसे ॥ मग जेथे पाहिजे तेथेची । मिळे तो आनंद सहजची । हीच साक्ष गुरुकृपेची । ठेव सुखाची साधक भोगे ॥ जो वरी पावले नाही स्थिर । पांगुळ गाड्याचा तो आधार । लेकरासी वाटे सुखकर । न सोडी क्षणभर तयासी ॥ तीच पावले होता स्थिर । सहज सुटतसे आधार । आत्मविश्वास शुभंकर । तेथ साकार जाहला असे ॥ ही तो गुरुकृपेची वचने । बोलिली मी या प्रेमळपणे । स्वीकारावी आपण सज्जने । विनंती करणे धर्म माझा ॥"

सूरदास म्हणाले की गुरुकृपा, आनंद आणि भक्तिमार्गात स्वानुभव मिळण्यासाठी साधकाने साधना करणे आवश्यक आहे. उपासनेची जोड हवी. श्रेष्ठ संत श्री समर्थ सद्गुरु बापुराव महाराज व पू. मायबाई महाराज यांच्या गडगौध मध्ये जानेफळकर वाड्यात, रेशिमबागेत नागपूरला "राधाकृष्ण निवास" या तीर्थक्षेत्री आणि या पूर्वीच्या पू. महाराजांच्या समागमाचा ज्या भक्तांनी लाभ घेतला, तेथे जे साधक न्हाऊन निघाले हे या साधक भक्तांचे परमभाग्य आहे. सद्गुरुसेवा घडावी आणि आम्ही प्रेममय भक्ती करावी ही आमची इच्छा आहे. पू. बापुराव महाराज चरित्रांत अखण्ड श्रद्धा, विश्वास आणि दृढ निश्चय धरून, शरणागती आणि लीनभाव ठेवून नवविधा भक्ती करावी असे सांगितले आहे. (अ.११ ओ.१० ते १५)

"लीन करण्याचा उपाव । ठेवा सर्वाभूती भगवद्भाव । जो नाथ म्हणती सर्वात्मभाव । साध्य आणि साधनही ॥१०॥ अनुभव सर्वात्मभावाचा । न होई सहजासहजे साचा । अविरत साधन क्रियेचा । हा मार्ग असे ॥११॥ भक्तीच्या पायऱ्या सात जाण । अनुताप अनुग्रह अनुराग अनुकरण । अनुसंधान अनन्यभाव आत्मनिवेदन । मुमुक्षुपदा पोहोचविती ॥१२॥ घडे ज्यास आत्मनिवेदन । तो ध्यान खड्ग हाती घेऊन । ब्रह्मिगिरी उल्लंघून । प्रवेशे योगदुर्गा ॥१३॥ जीवभाव ओवाळूनी । तन्मयतेचे छत्र करूनी । आत्मानंदी तृप्त राहूनी । सामरस्थ सिंहासनी आरूढ ॥१४॥ भक्तीस जोड स्वधर्माची । आणि केलेल्या सुकर्माची । तैसेच सर्वात्मभावाची । कळे मग परमात्मतत्त्व ॥१५॥"

संतांनी नवविधा भक्ति या प्रमाणे सांगितली. श्रवण, कीर्तन, स्मरण, पादसेवन, पूजन, वंदन, दास्य, सख्य या आठ अंगांना "गौणभक्ति" किंवा कर्म मिश्रित "अपराभक्ति" म्हटले आहे. ही अध्यात्म प्राप्तीला कर्ममिश्रित भक्ति आहे. नववी भक्ति आत्मनिवेदन आहे. या पुढे अहंभाव जिरल्यावर जाणीव-नेणिव रहित पूर्ण प्रेमैक्य-पूर्ण तदाकारता पावने अशी "पराभक्ति" साधली की आत्मोद्धार आहेच.

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

सूरदास म्हणाले "पू. बापुराव महाराजांनी स्वधर्म, आचरण करून हे दाखवून दिले की गुरुकृपा, ब्रह्म मिळण्यासाठी साधनाकरावी. कर्म, ज्ञान, योग हे भक्ति करतांना सहजतेनेच येते. पू. बापुराव महाराज चरित्र पोथीत अ. ११ प्रमाणे -

"शिष्याने जव हट्ट धरीला । वदती एक करा त्रिपुटीला । ध्येय ध्याता आणि ध्यानाला । ओंकार साधण्या ॥४०॥ वदती तव ते सर्वाला । नका सोडू हो नामस्मरणाला । अखंड जपता जयाला । ध्यानावस्था प्राप्त होई ॥४२॥ बापुराव सांगती शिष्यगणा । नासाग्रभागी दृष्टी ठेवण्या । वंदूनिया गुरुपावलांना । भगवंत हृदयी पहावया ॥४३॥ सहजासहजी ब्रह्मानंद । जेथे नाही लंद फंद । गुरुकृपा निजानंद । सहज ब्रह्म की रे ॥५५॥ दया क्षमा शांती । तेथे देवाची वसती । या सिद्धांताप्रती । दावीती बापुराव आचरण ॥११०॥"

पू. बापुराव महाराजांची शिकवण व उपदेश

सूरदास म्हणाले- पू. बापुराव महाराजांच्या नित्य व्यवहारांत व बैठकीत त्यांच्या मुखातून काही संत वाक्य सहज ऐकण्यात येत. त्या द्वारे पू. बापुराव महाराज त्यांची शिकवण ठामपणे शिष्यांना देत असत.

अध्यात्म साधण्यासाठी षडविकारांवर विजय, वैराग्य, वासनाक्षय या साठी नाम जप करायला सांगत. ते म्हणत -

"सत्य बचन और लीनता, परस्त्री मात समान ।
इतने ऊपर न मिले राम, तो तुलसीदास जबान ॥"

संत तुलसीदासाने सत्य वचन मुखात असणे, लीनतेने सर्वांबरोबर व्यवहार करणे आणि मोह, इच्छा, काम, क्रोधावर विजय मिळविणे म्हणजे परस्त्रीला माते समान मानणे ह्या तीनच गोष्टी आचरणात आणायला सांगितल्या आहे. त्यांनी पैज लावून शब्द दिला आहे की या तीन गोष्टी भक्ताने आचरणात आणल्या तर विश्वास ठेवा राम दर्शन मिळणार नाही असे होणार नाही. सत्य शब्द म्हणजे 'राम' आहे. त्याची क्षणोक्षणी भक्ताला प्रत्येक कामात आठवण असली म्हणजे प्रेम, शुद्ध अंतःकरण, 'स्व'ची भावना राममय व्हायला हवी. यासाठी अंतःप्रेरणा होऊन षडविकारांवर विचाराने व विवेकाने बलजबरीने मनाला वळण लावणे व या साधनेचे उद्दिष्ट गाठणे भक्तांना आवश्यक आहे. हेच पू. बापुराव महाराजांना सांगायचे आहे.

भक्ती करायची असेल तर पापबुद्धी नष्ट होऊन 'स्व'चा गर्व व अहंकार जाऊन तसे वागणे भक्तांना आवश्यक आहे. अडलेल्या गरीबांसाठी त्यांना कळवळा होता म्हणून ती दया भावना भक्तांमध्ये असणे आवश्यक आहे. स्वतःची परिस्थिती कशी ही असो भक्तांनी त्यांच्या हृदयांत मरे पर्यंत हा दोहा

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

लक्षांत ठेवावा असे पू. महाराजांना वाटत असे. म्हणून तुलसीदास या महान संताचा हा दोहा ते म्हणत

"दया धरम का मूल है, पाप मूल अभिमान ।

तुलसी दया न छोड़िये, जब लग घट मैं प्राण ॥"

सूरदास म्हणाले " पू. बापूराव महाराजांना जे सांगायचे आहे ते स्वतःचे मत व स्वभावना आहे म्हणून आपल्या मनाचे सांगायचे आहे असे नव्हे. जे महान संत सांगतात तेच भक्तांनी आचरणात आणावे असे त्यांचे मत होते. म्हणून ते तुलसीदासांचे, कबीरांचे दोहे याचा दाखला देत. पू. बापूराव महाराजांना सांगायचे होते की ते स्वतः याप्रमाणे वागले व तसेच भक्तांना आचरण करायला सांगितले."

सूरदास पुढे म्हणाले " या संबंधी भावार्थ रामायण सांगते की माणसाने पुरुषार्थी व्हायला हवे. त्याच गोष्टी पू. बापूराव महाराजांनी सांगितल्या. म्हणजे आचरणात त्या पुरुषार्थीची लक्षणे हवी ती अशी

"सर्वाभूती दया पूर्ण । स्वकर्मा विषयी सावधान ।

गुरुभजनी उदीत मन । तोचि एक पुरुषार्थी ॥

जो न सांडी निज धर्मासी । स्वामी काजे नव्हे आळशी ।

मातृ-पितृ भक्ति जयासी । तोचि एक पुरुषार्थी ॥ (अ. ६६ ओवी ६४/६५)

अहंकारादि राक्षस मारोनी । पावला जो यशासी ।

सुरवर पूजिती जयासी । तोचि एक पुरुषार्थी ॥

सर्व कर्मी कुशलपण । समता दया सेवी जयाची आंगवण ।

जया अहंता ममता नाही जाण । तोचि एक पुरुषार्थी ॥

सद्गुरु वचनी दृढभाव । गुरु म्हणेती निःसंदेह ।

म्हणोनी भजनी जयाचा उत्सव । तोचि एक पुरुषार्थी ॥

गृहकृत्या उदासभूत । तयात असोनिया अलिप्त ।

कामिनी कामाते ना कळत । तोचि एक पुरुषार्थी ॥ (अ.४८ ओवी २१-२५)

भावार्थ रामायणाची भाषा सोपी आहे. वाचताक्षणी वाचकाला अर्थ कळतो. तेच आचरणात आणायचे आहे. पू. महाराजांची सद्गुरु बाबासाहेब महाराज गढीकरांवर अतूट श्रद्धा आणि दृढविश्वास असल्यामुळे भक्तांनी पू. महाराजांकडून मार्गदर्शनाची अपेक्षा केली तर ते म्हणत "कायले काळजी करतो. पू. बाबासाहेब महाराज आहेत ना. ते लक्ष देतील. त्यांना सांग." पू. बापूराव महाराज कधीही असे म्हणत नव्हते की 'मला विनंती करा'. परंतु शिष्यांनी स्वतःचे सद्गुरु पू. बापूराव महाराजांना विनंती करावी असे अभिप्रेत आहे. तोच गुरुवचनी दृढ भाव आहे, हे निःसंदेह शंभर टक्के सत्य आहे.

"सद्गुरु वाचोनी सापडेना सोय । धरावे ते पाय आधी आधी ।

लोह परिसासी न साहे उपमा । सद्गुरु महिमा अगाधची ॥"

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

असे संत तुकारामांनी बोध दिला .

पू. बापुराव महाराज सांगत देव भेटावा हा सुद्धा लोभ नसावा. दृष्टी व्यापक होऊन चराचरांत देव आहे. जनी आणि मनीच देव आहे. तो आपोआपच प्रगट होतो व अनुभवता येतो. देव प्रसन्न होण्यासाठी गुरुभक्ती वाढवावी. असे पू. तुकाराम महाराज म्हणतात. आणि तुकोबाराय कळकळीने सांगतात की हा अनुभव पटविण्यासाठी वारंवार कां बरे सांगावे लागते.

"गुरुचरणी ठेविता भाव, आपोआप भेटे देव ।
म्हणूनी गुरुसी भजावे, स्वध्यानासी आणावे ।
देव गुरुपासी आहे, वारंवार सांगू काय ।
तुका म्हणे गुरुभजनी, देव भेटे जनी मनी ॥"

बैठकीत कधी चर्चा होत असे की एखाद्या व्यक्तीच्या अंगात देवाचा संचार, देवीचा संचार आणि दत्ता चा संचार झाला. म्हणून दर्शनाला लोकांची रांग लागून लोक त्यांच्या इच्छा अशा देव-देवते समोर म्हणजे संचारलेल्या व्यक्तीसमोर मांडतात. तेव्हा पू. बापुराव महाराज म्हणत "प्रत्यक्ष देव आणि स्वतःचे सद्गुरु एकावेळी जरी प्रसन्न होऊन दर्शन देत असतील तरी प्रथम स्वतःच्या सद्गुरुचे पाय आधी धरावे. ते हा दोहा दाखला म्हणून म्हणत -

"गुरु गोविंद दोऊ खडे, काके लागू पांय ।
बलिहारी गुरु आपने, गोविंद दियो बताय ॥"

पू. बापुराव महाराजांना सांगायचे होते की गुरु देवापेक्षा श्रेष्ठ, भवतारणहार, अधिकारी आहे. तो बलवान आहे.

पू. बापुराव महाराजांसमोर उत्सव, यज्ञामधे प्रसाद घेण्या संबंधी किंवा घरी आलेल्या अतिथीला जेवायला घालणे आले, किंवा भुकेलेल्या जीवाला भुकेच्या वेळी अन्न वाढून अन्नदान करणे असे विषय निघत. तेव्हा पू. महाराज सांगत -

"देने को अन्नदान, लेने को हरिनाम ।
तरने को लीनता, डूबने को अभिमान ॥"

'सर्व प्रकारच्या दानामधे अन्नदान श्रेष्ठ आहे असे ते सांगत. कारण अन्नदानामधे पूर्ण तृप्ती होते. त्याचे आशीर्वाद पूर्ण तृप्त झालेल्या जीवाकडून दान देणाऱ्याला मिळतात. असे कर्म करतांना घेण्यासाठी मात्र हरीचे नाम संतत घेत रहावे. गुरुला लीनतेने शरण यावे. म्हणजे 'स्व', 'मी' हा गर्व सोडून नम्रतेने गुरुला शरणागती अर्पण करावी. यामुळे भक्तावर गुरु व देव प्रसन्न होऊन त्याचे कल्याण होते. परंतु असे कर्म करतांना स्वतःचा अभिमान श्रेष्ठ समजला तर मात्र अशा भक्ताचे कल्याण न होता तोटाच आहे.

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

सूरदास म्हणाले "आपल्या व्यवहारांत सुद्धा असा अनुभव येतो की एखादे काम सतेवर असलेल्या पदाच्या व्यक्तीकडून करून घ्यायला अशा व्यक्तीसमोर नम्रपणे आर्जव करून, लीनतेने व प्रेमाने समोर मागणी केली तर त्या व्यक्तीकडून असे इच्छित काम सहज साध्य होते. पण आपण गर्वाची गाठ धरून त्या व्यक्तीकडून काम करवून घेणे कठीण असते. म्हणून स्वतःला व्यावहारिक आणि पारमार्थिक कल्याणासाठी अभिमान सोडणे आवश्यक आहे."

पू. मायबाई म्हणत "अन्नदान केल्याने आपल्यास काही कमी होत नाही. आपल्याकडे भगवंतकृपेने दुप्पट वाढ होते आणि पुण्यही लाभते.

"आधी भोजन नंतर भजन" "भजनापेक्षा भोजन प्रिय" भुकेच्या वेळी पूजा अर्चा, ध्यान, भजन यात लक्ष लागत नाही म्हणून असे म्हणायचे . सदगुरु आणि देवाला लावलेला "भोग" म्हणजे दाखविलेला "नैवेद्य" स्वतः ग्रहण केला आणि लोकांना दिला तर ते प्रसादरूपी भोजन श्रेष्ठ आहे. हा नैवेद्य दाखवितांना आणि ग्रहण करतांना नामस्मरण चालू असावे. तेव्हा हा भोग महाप्रसाद असतो. अन्न देणाऱ्या व घेणाऱ्याला यात तृप्ती आणि आनंद आहे परंतु भगवंताचे नामस्मरण न करता भुकेसाठी जेवण करणे असे कर्म पू. बापुराव महाराज तुच्छ मानीत होते. ते म्हणत -

"राम नाम के आलसी, भोजन को तैयार ।
तुलसी ऐसे पतित को, बार बार धिक्कार ॥"

पू. बापुराव महाराजांचे स्वतः जेवतांना, उठत-बसता, चालतांना नामस्मरण चालू असायचे. "जे केले ते सांगितले." ते पोकळ उपदेश व मार्गदर्शन देत नव्हते. सामान्य माणसाकडून जर भगवन्नामस्मरण जेवायच्या वेळी होत नसेल तर पू. बापुराव महाराज उत्सवामध्ये भगवंताची आठवण करून देण्यासाठी स्वतः श्लोक म्हणायचे. ते पंगतीत बसलेल्या भक्तांना श्लोक म्हणायला लावायचे.

सूरदास म्हणाले "जनी भोजनी नाम वाचे वदावे । अति आदरे गद्य घोषे म्हणावे । हरी चिंतनी अन्न जेवीत जावे । तरी श्रीहरी पाविजे तो स्वभावे ॥ असे रामदास स्वामी पण म्हणतात. सर्वच संतांना नामस्मरणाबद्दल अतिशय प्रेम होते. तेच लोकांना आग्रहाने करायला सांगतात. पू. बापुराव महाराज तसे समक्ष करवून घेत होते. या बद्दल पू. बापुराव महाराजांच्या ओवीबद्ध चरित्र पोथीत अ. ११ ओवी ७५-७८ नाम भक्तीचे महत्व सांगितले आहे. ते म्हणत - "प्रपंच सुखी करण्याचे । नाम हेचि साधन साचे । म्हणूनी विस्मरण नामस्मरणाचे । होऊचि नये कदापि ॥"

तसेच एकनाथ महाराजांनी एका अभंगात म्हटले आहे -

'एक तत्व नाम दृढ धरी मना, हरिसी करुणा येईल तुझी ।
नामा परते तत्व नाही रे अन्यथा , वाया आणिक पंथा जाशील झणी ॥'

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

पू. बापुराव महाराज दृढ विश्वासाने सांगत की नामात शक्ती आहे. म्हणून घोट्या करा. काही भक्त म्हणायचे महाराज जप करतांना लक्ष लागत नाही. काय अर्थ आहे अशा जपाला? तेव्हा ते म्हणत नास्तिकाने जरी नाम घेतले तरी ते वाया जात नाही. ते त्यावेळी सांगत -

"नकळत पद अग्निर पडे, न करी दाह असे कधीहि न घडे ।
अजित नाम घडो भलत्या मिसे, सकल पातक भस्म करीतसे ॥"

म्हणून पू. बापुराव महाराजांनी सांगितलेला उपदेश आचरणात आणायला हवा. नाम अग्निसारखे तेजस्वी आहे. तो परिणाम देणारच ही त्यांची धारणा होती.

सूरदास म्हणाले "पू. बापुराव महाराज जे नामस्मरणाबद्दल आग्रहाने सांगत तोच भक्तांचा स्वधर्म आणि भक्ती आहे हे पू. कृष्णानंद सरस्वती यांनी त्यांच्या 'उपासना विचार' मधे पटवून दिले आहे, ते तुम्हास सांगितल्याशिवाय राहवत नाही."

"भक्ति ही परमप्रेमरूपच आहे आणि भगवान ही परम प्रेमरूपच आहे. भक्तिने भगवत प्राप्ती सहज होते. प्रेमपूर्वक नामस्मरणाने माधवकृपा, त्या कृपेने गुरुकृपा व ही गुरुकृपाच 'गुरुचि कृपा ब्रह्म ते दाखविते' म्हणजेच अखण्ड सुख प्रदान करते."

"कसेही नाम घेतले तर पापांचा नाश होतो. पण भगवतप्राप्ती मात्र नामस्मरणाबरोबर भगवंताचे ध्यान घडल्याशिवाय होत नाही. पण हे कार्य ही क्रमा-क्रमानेच होते. संतांची काही वचने पापक्षयाच्या दृष्टीने आहेत तर काही वचने भगवत प्राप्तीच्या दृष्टीने आहेत. म्हणून त्याचा विरोध नाही. 'रामकृष्ण टाहो नित्य फोडी'."

"पराभक्ती म्हणजे जाणीव नेणिव रहित पूर्ण प्रेमैक्य, पूर्ण तदाकारता आणि अध्यात्म हीच उत्क्रांतीची पूर्णावस्था असल्याने अध्यात्मात ज्या तदाकारतेचा, भक्तीचा, ज्ञानाचा, वैराग्याचा संयोग आहे, तोच संयोग सर्व शक्तीनिशी ज्या 'भगवन्नामात आहे' त्या उत्क्रांतीच्या त्या बीजाला 'नामाला' अंतःकरणात जतन करणे व फलदशेला आणणे हाच प्रत्येक मानवी प्राण्याचा 'स्वधर्म' आहे."

सूरदास म्हणाले "हा स्वधर्म पाळायचा म्हणजे पू. बापुराव महाराज चरित्र पोथीचे पारायण, चिंतन, संतद्वयींनी दिलेली साधना-सेवा, संतसमागम, सद्गुरुसेवा, भगवन्नामस्मरण ही भक्ती वाढवणारी, मोक्षदायी, भवसागर तारणारी आणि परब्रह्माची ओळख पटवून स्वानंद देणारी आत्मोद्धाराची पारमार्थिक घुटी आहे."

सूरदास म्हणाले "अनेक शिष्य प्रापंचिक प्रश्नाची चिंता, नोकरी जाण्याची भीती, बिमारी, व्याधी, आर्थिक व्यवहार, भांडणे या संबंधी भीती व्यक्त करीत तेव्हा पू. महाराज त्यांना विश्वास देऊन बळ देतांना म्हणत -

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

"जितने तारे गगन में, उतने सब बैरी होय ।
कृपा भई रघुनाथ की, बाल न बांका होय ॥'

पू. महाराजांच्या आश्वासनामुळे त्यांचे भक्त निर्भय राहत. भक्तांना पू. बापुराव महाराज आधाराचा सावली देणारा वटवृक्ष वाटत म्हणून ते पू. महाराजांकडे धावा करीत होते."

"अहंभाव सोडून सद्गुरुला तन-मन अर्पण करावे असा समर्पण भाव असावा असे ते म्हणत. मी तर साधा माणूस आहे. कारकून होतो. त्यांचा प्रपंच व परमार्थ त्यांचे सद्गुरु पू. बाबासाहेब महाराज गढीकरांनी केला. 'मी त्यांचा बापू बेटा आहे' असे पू. बापुराव महाराज म्हणत. ते हा दोहा म्हणत -

'मेरा मुझमें कुछ नहीं, जो कुछ है सो तोर ।
तेरा तुझको सौंपते, क्या लागत है मोर ॥'

पू. बापुराव महाराजांची भावना होती की मी माझा प्रपंच व परमार्थ भगवंताला, सद्गुरुला वाहिला असेही नाही. कारण जे माझे नाही ते मी काय त्यांना देणार? मी तुझाच मुलगा आहे. मला काय कमी पडणार आहे? तुम्हीच मला प्रपंच व परमार्थरूपी खजिना सांभाळायला दिला तो खजिनाच तुला अर्पण केला आहे."

सूरदास म्हणाले "पू. बापुराव महाराज शिष्यांना सांगत की आपण अनेक वेळा दुसऱ्याने काय केले ते त्याने करायला नको होते किंवा अमुक व्यक्तीमुळे आपणास मानसिक त्रास झाला. अशा प्रसंगी त्या व्यक्तीकडे दुर्लक्ष करावे. त्याचे पाप तो भोगेल. तेव्हा तुम्ही चिंता करायला नको. म्हणून ते दोहा म्हणत -

"जिसकी करनी वो भरे, तुम क्यों भए उदास ।
कबीरदास की झोपड़ी, गलकटियन के पास ॥"

कबीर जी सांगतात की ते कत्तलखान्याजवळ राहतात म्हणून सतत त्या कत्तलखान्याकडे लक्ष दिल्याने, चिंता केल्याने काय साधणार आहे? आपले मन विचलित न होता, दुसऱ्याच्या पाप-पुण्य कर्माचा विचार न करता आपले काम करावे. आपण आपले लक्ष आपल्या कर्तव्याकडे लावावे. म्हणजेच भगवंताकडे लावावे. पू. बापुराव महाराज असे दोहे म्हणून भक्तांना सहजपणे दाखला देऊन पटवून देत.

सूरदास यांनी सुधीर भालेकरांना पू. महाराजांकडील उत्सवाची माहिती देण्यासाठी सांगितले. सुधीरने पुढील माहिती सांगण्यासाठी सुरवात केली -

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

पू. बापुराव महाराजांकडील उत्सव

पू. बापुराव महाराजांकडील उत्सव खालील प्रमाणे होतात -

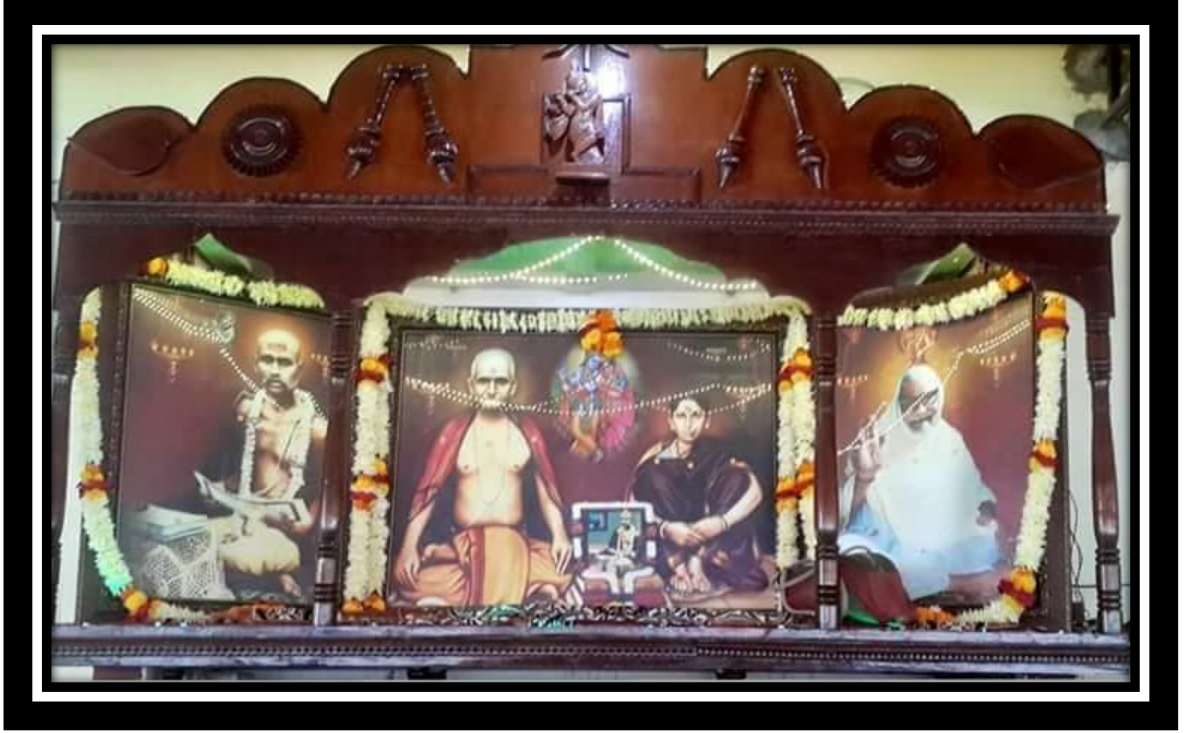
१. गुरुपौर्णिमा (आषाढ शुक्ल पौर्णिमा)
२. पू. बापुराव महाराज जयंती (आषाढ कृष्ण एकादशी - कामिका एकादशी)
३. गोकुळाष्टमी (श्रावण कृष्ण अष्टमी) नवमीला पारणे (महाप्रसाद)
४. पू. मायबाई महाराज पुण्यतिथी (तीन दिवस उत्सव - भाद्रपद कृष्ण तृतीया, चतुर्थी व पंचमी)
५. पू. मायबाई महाराज जयंती (आश्विन शुक्ल दशमी-दसरा, भक्तगण हा उत्सव दसऱ्यानंतरच्या रविवारी साजरा करतात)
६. पू. बापुराव महाराज पुण्यतिथी (तीन दिवस उत्सव - आश्विन कृष्ण नवमी, दशमी व एकादशी)
७. श्रीमद्भागवत समाप्ती (कार्तिक पौर्णिमा - त्रिपुरारि पौर्णिमा)
८. नाथबीज (माघ शुक्ल द्वितीया - धर्मराज बीज)
९. पू. बाबासाहेब महाराज गढीकर पुण्यतिथी (ज्येष्ठ कृष्ण प्रतिपदा)

पू. बापुराव महाराजांनी व पू. मायबाईंनी स्वतःचे जन्मोत्सव सोडून वरील उत्सव सुरु केले. भक्तांनी नंतरच्या काळात त्यांच्याच समक्ष त्यांचे जन्मोत्सव सुरु केले. तसेच त्यांच्या निर्वाणानंतर त्यांचे पुण्यतिथी उत्सव सुरु केले. पू. बाबासाहेब महाराज पुण्यतिथी पू. बापुराव महाराज चंद्रपुरला साजरी करीत होते.

वरील उत्सवाच्या तयारीसाठी पू. मायबाई स्वतः जातीने लक्ष देत होत्या. उत्सवाच्या एक दोन दिवस आधी साधुबुवा, शेतीवरील (खातखेडवरून) चंद्रभान आणि कुहीचे पाटील सेवेसाठी येत असत. धान्य, किराणा निवडून आणि दळणाची भक्तांना सेवा देऊन त्या भरून ठेवीत. आठ दहा दिवस आधी आचारी येऊन पू. मायबाईंशी बोलून स्वयंपाक निश्चित करीत असत. उत्सवाकरिता लागणारे साहित्य उदा. स्वयंपाकाची/वाढण्याची भांडी, पाट, सतरंजी, भांडी (पेले), पाण्यासाठी ड्रम हे गोखले, मोकाशी आणि जानेफळकर यांचेकडून येत होते. देवघरात लाईट, रोशनाई होत असे. वसंतराव घाटे, वसंतराव व मधुकरराव मोहरीर, नारायण हिवसे, गंगाधर निकुरे, छोटू बुरंगी, मधुकरराव खातखेडकर, शंकरराव पाठक, आप्पा पाटणकर हे विविध सेवा पू. मायबाईंच्या मार्गदर्शनाखाली करीत असत. जनार्दन भालेकर इतवारी स्टेशनवरून सायकलवरून १ पीप दही आणून देत. अण्णाजी देशपांडे (हनुमाननगर, नागपूर) हे स्वयंपाक घरांत भंडाऱ्याकडे आचार्यांबरोबर लक्ष ठेवीत. तेथे त्यांची सेवा असे. काही शिष्य अण्णाजींना मदत करायला असत. काही दिवस आप्पासाहेब पाटणकर ठोक किराणा आणीत. पुढे शंकरराव पाठक यांनी ही सेवा घेतली. शंकरराव आदल्या दिवशी भाज्या, द्रोण, पत्रावळी, विड्याची पानं आणून देत. आदल्या दिवशी व उत्सवाच्या दिवशी अनेक स्त्रिया शिष्य भाजी चिरणे, निवडणे यासाठी सेवा करीत. झाड-लोट, स्वच्छता शिष्य करीत. जेवणाची पाट, पत्रावळी, द्रोण, भांडी मांडण्याची व उष्टावळी उचलण्याची सेवा शिष्या स्वतःहून करीत. पू. बापुराव महाराजांची पहिली पंगत सोवळ्यात असायची. यासाठी नैवेद्य,

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

स्वयंपाक सोवळ्यात असे. पू. बापुराव महाराजांच्या आजू-बाजूला आणि समोर शिष्य सोवळे घालून जेवायला बसत. इतरांनी त्या रांगेत धोतर घालून व शर्ट काढून जेवायला बसण्याची शिस्त होती. त्यांना वाढणारे नऊवारी लुगड्यांत सोवळ्यात वाढीत असत. या व्यतिरिक्त ज्या पंक्ती होत त्यांत अनेक पॅण्ट व पायजामा घालून बसत. काहींना माहित होते की पू. महाराजांना शर्ट घालून जेवायला बसलेले चालत नसे, म्हणून ते शर्ट काढून पॅण्ट, पायजामावर जेवायला बसायचे. बरेच शिष्य घरून स्वतःचे धोतर, सोवळे आणीत असत.

उत्सवाचे हार-फुल उत्सवाच्या आदल्या दिवशी आणि सकाळी शिष्य आणून देत. काही भक्त पू. बापुराव महाराजांचा आणि देवपूजा-फोटोसाठी हार व फुल आणीत होते. ऋतु प्रमाणे फुले असायची. यामुळे पू. महाराजांच्या दरबारात आणि देवघरांत सुगंध पसरित असे. दत्तोपंत तैलंग पूजेत अंतर वापरीत होते. त्यामुळे तीर्थ सुद्धा सुगंधित असायचे. पू. बापुराव महाराज कधी शिष्यांना म्हणायचे "मले कायले हार पाहिजे. बाबासाहेब महाराजांना हार वहा." कधी त्यांना हार वाहिला तर पू. महाराज गळ्यातून हार काढून त्या शिष्याच्याच गळ्यात हार घालीत. शास्त्रीबुवा (दत्तोपंत तैलंग) सकाळी येऊन सात साडे सातला पूजेला आरंभ करीत होते. फोटो पुसणे, गंध-केसर उगाळणे, फोटोंना गंध हार लावणे ही सेवा मला मिळत असे. मोठ्या फोटोंना दोन बोटांनी आडवे गंध कोरीव लावण्याचे शिक्षण शास्त्रीबुवाकडून मिळाले. त्यांच्या मनाप्रमाणे केले नाही तर ते कधी रागवायचे. पवमानाचा अभिषेक त्यांच्या खड्या आवाजात चालू असे. १० ते ११ वाजे पर्यंत पूजा आटोपली की त्यानंतर आरतीसाठी जमा झालेली शिष्य मंडळी आणि घरचे लोक देवघरासमोर उभे राहून सात आठ आरत्या म्हणत. शास्त्रीबुवांच्या सुरात आरत्या म्हणणे अनेक भक्तांना कठिण होते. सुरवातीच्या काळांत तबला, टाळचा प्रयोग आरती म्हणतांना नव्हता.

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

पुढे टाळचा प्रयोग सुरु झाला. मधुकरराव खातखेडकरांनी तबला वाजविण्यास सुरवात केल्यानंतर तबला आरतीच्या वेळी वाजवू लागले. आरती नंतर मंत्रपुष्पांजली शास्त्रीबुवांच्या उंच आवाजात सुरु होत असे. 'ॐ यज्ञेन यज्ञ पासून य एवं वेद । योपां मायतनं वेद । आयतनवान भवतिसंपूर्ण वेदमंत्र घोष " होत असे. अनेक देव देवतेचे गायत्री मंत्र घोष झाल्यावर तीर्थ प्रसाद स्वतः शास्त्रीबुवा पू. महाराज व पू. मायबाई आणि घरातील लोकांना वाटप करीत होते. आम्ही आरती तीर्थ प्रसाद भक्तांमधे वाटीत होतो. भक्त मंडळी देवाला नमस्कार केल्यावर शास्त्रीबुवा, पू. बापुराव महाराज आणि पू. मायबाई महाराजांना नमस्कार करीत होते. त्यांची पूजा करून दक्षिणा देत असत. सकाळी ११ वाजे पर्यंत सोवळ्यांत स्वयंपाक झाला असे. शास्त्रीबुवा वैश्वदेव करून देवाचा आणि गाईचा नैवेद्य दाखवीत असत. सकाळी नऊ ते साडे नऊला सिंधूताई, मंदावहिनी, प्रमिला वहिनी किंवा शिष्या पू. महाराजांच्या स्नानाची तयारी करीत. त्यांच्या स्नानानंतर पू. महाराज सोवळ्यांत एक ते दीड तास देवा समोर पूजा जप करीत होते. पू. मायबाई पू. बापुराव महाराजांचे पादप्रक्षालन करून पूजा करीत होत्या. पूजा करतांना पू. महाराज व शास्त्रीबुवा अग्निकुंडात गोवऱ्या प्रज्वलित करून धूप आणि राळची आहुती टाकीत होते. त्यामुळे घरांत सुगंधित धूर त्यावेळी दरवळत असे. जेवणाआधी आणि जेवणानंतर भक्तगण पू. बापुराव महाराजांची पूजा कोणी नमस्कार करून, कोणी कुंकू फूल वाहून, तर कोणी हार घालून दक्षिणा देऊन करायचे. काही लोक नारळ, फळ देऊन पू. महाराजांचे आशीर्वाद घेत असत. आचार्यांनी तयार केलेल्या अन्नाला स्वयंपाकगृहांत पू. बापुराव महाराज, पू. मायबाई, शास्त्रीबुवा जाऊन अन्नपूर्णचे पूजन करायचे. "अन्नपूर्ण सदापूर्ण शंकरं प्राणवल्लभे" हा मंत्र म्हणून जल प्रोक्षण करायचे. काही वर्षांनी ही पूजा पू. बापुराव महाराजांऐवजी बाबासाहेब खातखेडकर करू लागले.

या नंतर जेवण्याच्या पंगतीची तयारी होत असे. पाट, पत्रावळी-द्रोण, पेले, पाणी, सोवळ्यात व ओवळ्यात वाढण्याची सेवा, बैठकीत सतरंजी टाकण्यासाठीची सेवा स्त्री-पुरुष भक्त स्वखुशीने करीत असत. देवघरासमोर पडवी, त्या समोरील अंगण, जानेफळकर यांचे राहत्याघरी पडवीत, माजघरांत असे १००-१२५ लोकांची पंगत बसायची. संध्याकाळी पाच वाजे पर्यंत पंगती बसायच्या. काही भक्त संध्याकाळी पाच वाजेनंतर ऑफिस सुटल्यावर प्रसाद घ्यायला यायचे. सुरवातीच्या काही वर्षांमधे उत्सवात १००० ते १५०० लोक प्रसादाला येत. रेशनिंगचा काळ सुरु झाल्यावर पुढील काही वर्षात भक्तांनी महाप्रसादाला येणे कमी केले. भक्तांची मुले शाळा, कॉलेज, नोकरीमुळे महाप्रसादाला न येता संध्याकाळी दर्शनाला येऊ लागली. त्याकाळी वाढण्याची, उच्छिष्ट काढण्याची सेवा स्त्रिया व मुली स्वखुशीने करायच्या. काही भक्त शिजवलेले मोठ्या भांड्यातील अन्न लहान पात्रांत वाढण्यासाठी काढणे, मोठी भांडी चुलीवरून हलविणे, अन्न स्वयंपाकाच्या चुली पासून स्वयंपाक घरात आणणे हे काम सोवळ्यात करीत होते. पू. महाराजांकडील कुटुंबातील सर्व सभासद वरील सेवेत हजर असायची. मला अशा सेवेचा लाभ मिळाला.

मी काही वेळा एक भक्त दादा आंबुलकर (नागपूर कार्पोरेशन कॉटन मार्केट मधील कर्मचारी) यांचे बरोबर कॉटन मार्केट मधे गेलो आणि तेथून स्वस्तात उत्सवासाठी भाज्या आणल्या. उत्सवासाठी पाण्याचा तुटवडा असायचा. तेव्हा जनार्दन भालेकर, गंगाधर निकुरे, शंकरराव पाठक, बापुराव दिवाकर, बुरंगी, मी, बाळ, मधुकरराव व काही हजर ८-१० शिष्य जानेफळकरांच्या समोरील रस्त्यावरील मंदिराच्या विहीरीवरून दोरबादलीने पाणी उपसून साखळी पद्धतीने पू. महाराजांकडील सिमेंटच्या पाण्याच्या टाकीत पाणी वापरण्यासाठी भरीत होतो. पू. महाराजांच्या बैठकीत पानदान ठेवणे, त्यातील साहित्य कमी झाले

की भर टाकणे या कडेही लक्ष देत होतो. पू. मायबाईंनी १९६३ सालापासून मला पू. बापुराव महाराजांच्या शेजारी बसून भक्तांनी पू. महाराजांना दिलेले नारळ, वस्त्र, पेढे-मिठाई, फळ आणि दक्षिणा पू. महाराजांच्या हातातून घेऊन डब्यात, पोत्यांत भरून ठेवणे, प्रसाद म्हणून पेढे, मिठाई भक्तांना परत देणे, पू. महाराजांच्या गळ्यातील हार काढणे व बाजूला ठेवणे आणि हे जमा झालेले साहित्य दक्षिणा पू. मायबाईंच्या स्वाधीन करणे ही सेवा दिली. मी ही सेवा १९६८-१९६९ पर्यंत म्हणजे पू. बापुराव महाराज जानेफळकर वाड्यातून रेशिमबागला येई पर्यंत करीत होतो. पुढे ही सेवा माझा भाऊ मुकुंद भालेकर करीत आहे.

सोवळ्याच्या पंगतीत देवघरातील पडवीमधे पू. बाबासाहेब महाराजांच्या फोटोसमोर पू. बापुराव महाराजांचे पान पाटावर असायचे. बसायला सर्वांना पाट असायचे. पू. महाराजांच्या शेजारी शास्त्रीबुवा, डॉ. अण्णासाहेब भालेकर आणि बाबासाहेब खातखेडकरांचे पान असायचे. एखादेवेळी कोणी संत-आचार्य आले की त्यांचे पान पू. महाराजांजवळ किंवा समोर असे. पू. महाराजांच्या समोर, बाजूला भैयासाहेब राजकारणे, भाऊराव राजकारणे, बाबासाहेब राजकारणे, आप्पासाहेब राजकारणे, भैयाजी वाचासुंदर, बाळासाहेब उन्हेकर, बाबासाहेब मोहरीर, बाबुराव बक्षी, अण्णासाहेब थेरगांवकर, आप्पासाहेब पाटणकर, आबासाहेब सोनक, भाऊसाहेब कोयाळ वकील, नानासाहेब वणीकर, नानाजी अंधारे, नानाजी काळे, बापुराव दिवाकर, केशवराव बुरंगी, शंकरराव पाठक, अशी मंडळी सोवळे धोतर घालून पंगतीत बसत. या पंगतीत नऊवारी घातलेल्या स्त्रिया सोवळ्यांत वाढीत असत. वाड्यात इतर ठिकाणी ओवळ्याच्या पंगती असायच्या. पू. बापुराव महाराज प्रत्येक पंगतीत हिंडून भक्तांचा समाचार घेत आणि जेवणाची व्यवस्था बघत. ते स्वतः किंवा बाबासाहेब खातखेडकर सर्व पंगतीत पात्रासमोर दक्षिणा ठेवीत असत. डॉ. अण्णासाहेब भालेकर सुद्धा ब्राह्मण दक्षिणा प्रत्येक पात्रासमोर ठेवीत असत.

माडीवरच्या बैठकीत सतरंजी टाकलेली असे. पू. महाराजांकरीता गादी-लोड असे. जेवण झाल्यावर शिष्य बैठकीत येऊन बसत. शिष्यांच्या व पू. महाराजांच्या थट्टा विनोदात त्यांचे पान-सुपारी सेवन होत असे. मागे ऐकल्याप्रमाणे शास्त्रीबुवांची चंची उघडल्यावर शिष्यमंडळी त्यांच्या चंचीचा पूर्ण उपयोग करीत. शास्त्रीबुवा त्यांच्या चंचीतील साहित्य व पान भक्तांनी घ्यावे म्हणून आवडीने चंची उघडून काही भक्तांना व पू. महाराजांकडील मंडळींना ते पानाचा आस्वाद देत असत. पू. महाराज ही आनंदाने शास्त्रीबुवांची पानसेवा स्वीकारीत असत. काही भक्त बऱ्याच पानाचा विडा लावून खलबत्यांत पान कुटून तांबूल पू. महाराजांना देत. पू. महाराज तांबूल भक्तांना वाटीत होते.

जेवणाच्या पंगतीत पू. बापुराव महाराज पहिला श्लोक "ब्रह्मानंदं परम सुखदं केवलं ज्ञानमूर्तिम् " या पासून सुरु करायचे. त्या पाठोपाठ बाळ खातखेडकर श्लोक म्हणत. या नंतर इतर शिष्य मंडळी श्लोक म्हणायची. आज उपासना पुस्तकांत जी श्लोक आहेत ती आणि अनेक सुंदर श्लोक म्हणत. शास्त्रीबुवा तैलंग त्यांच्या उच्च स्वरात "सदसंगति सदा घडो सुजन वाक्य कानी पडो" हा श्लोक म्हणायचे. इतर श्लोक पण ते म्हणत. श्लोक म्हणण्याचे स्फुरण सर्व भक्तांना आणि पू. महाराजांच्या मुलांना चढे. शेवटचा भात पानावर वाढेपर्यंत भक्तांचे श्लोक म्हणणे चालू असे. बाळ खातखेडकर लहान असे पर्यंत म्हणजे ९ वी इयत्ता शिके पर्यंत पू. बापुराव महाराजांच्या शेजारी जेवायला बसत असे. पू. महाराज व बाळ हे कधी कधी स्पर्धा लागावी तसे एकामागून एक श्लोक म्हणायचे. मी पण श्लोक

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

म्हणण्याचे धाडस करायचो. पू. बापुराव महाराज मोरोपंतांची व वामन पंडितांची आर्या म्हणायचे. त्यांच्या एक श्लोकाचा शेवट "द्वारकेत गहिवरला" असा येतो. हा श्लोक बहुधा वामन पंडितांचा असावा.

पू. नाना महाराज तराणेकर जेव्हा या पंगतीत असत तेव्हा ते अनेक संस्कृत श्लोक म्हणत. त्यापैकी हा खालील श्लोक ते हमखास म्हणत -

"गोशुण्डम्वारुणाण्डं परिवरीवरुणं तत्रनाण्ड मृणाण्डम् ।
डिंबिंबःडिंबिंबः डहमपिडहमैर्झिप्रर्झिप्रैर्झिमंप्रैः ।
तैलास्तुतैलास्तुत् कुक्कुक्कुक्कुः कुंकुमंकुंकुमाऽमि ।
तैनैव गहगहगहः पातु मां नारसिंहः ॥"

पू. नाना महाराजांच्या ठणठणीत आवाजांत म्हटलेल्या श्लोकाने पंगतीत नवचैतन्य यायचे.

प.पू. नाना महाराज खालील श्लोक पण पंगतीत म्हणायचे -

"कल्याणानां निधानं कलिमलमथनं पावनं पावनानां
पाथेयं यन्मुमुक्षोः सपदि परपदप्राप्तये प्रस्थितस्य ।
विश्रामस्थानमेकं कविवरवचसां जीवनं सज्जनानां
बीजं धर्मद्रुमस्य प्रभवतु भवतां भूतये रामनाम ॥"

या वरील दोन श्लोकांबद्दल माझे बंधू अनिल भालेकर यांचा अनुभव असा -

“जेव्हा उदयपूरला पू. महाराज व पू. नानांची प्रथम भेट १९६२ साली झाली तेव्हा पू. नानांना माहीत होते की महाराजांकडे रामरक्षा व रामनामाचा जप होत असतो. म्हणून त्यांच्या आदरार्थ पू. नानांनी उदयपूरच्या पहिल्या पंगतीत कल्याणानां निधानं .. हा श्लोक म्हटला व त्यानंतर पुढे नृसिंह जयंती आली त्याच्या पारण्याला गोशुण्डम्वारुणांडं ... हा श्लोक म्हटला.

त्यानंतर पू. नाना नागपूरला जेव्हा-जेव्हा पू. महाराजांकडे जेवले त्यात या दोन श्लोकांपैकी एक श्लोक आवर्जून म्हणत होते. हे एक संताचे दुसऱ्या संताला आदर देण्याचे उदाहरण होय.”

संध्याकाळी बहुतेक कीर्तन असायचे. पू. बाबासाहेब महाराज गढीकर पुण्यतिथीला पैठणकर बुवांचे कीर्तन ठरले असायचे. कधी उत्सवाव्यतिरिक्त पू. बापुराव महाराजांसमोर कीर्तन-प्रवचनाची सेवा म्हणून ह.भ.प. जामखिंडीकर महाराज, गजानन बुवा मराठे, बडोद्याचे गद्रे महाराज, मोरटक्क्याचे भारती महाराज, ह.भ.प. भाऊसाहेब शेवाळकर महाराज अचलपुर हे हजेरी लावून गेले.

नाईक रोड महाल येथे राजहंस हे शिष्य राहत होते. त्यांचा मुलगा रमेश राजहंस, आप्पासाहेब पाटणकर यांची सून व आनंद पाटणकर यांची पत्नी सौ. ललिता पाटणकर हे शास्त्रीय संगीताची व
॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

भजनाची हजेरी लावायचे. पू. बापुराव महाराज व पू. मायबाई महाराजांसमोर काही भक्त १-२ भजन म्हणण्याची सेवा करायचे. खापरखेड्याचे भाऊसाहेब पंडितांची मुलगी बेबी (लग्नानंतरची पेंढारकर) ही फार सुंदर भजन म्हणायची. प्रभाकर बक्षी पण भजन म्हणायचे. उदयपुरचे प्रमोद सुभेदारांनी रेशिमबागेत भजनाची सेवा केली. भाऊसाहेब शेवाळकरांबरोबर कीर्तनासाठी अंध कलाकार संवादिनी वाजविण्यासाठी मुक्कामाला येत. त्यांचे नांव राजाभाऊ देशपांडे होते. ते उत्तम आवाजात भजन म्हणत असत व संवादिनी वाजवीत असत.

पू. बापुराव महाराजांकडे घरी कुळ-कुळाचार, सणवार होत असे. दहा दिवस गणपती, आश्विन मध्ये देवीच्या नवरात्रांत घट स्थापना होत असे. पू. महाराजांकडे बालाजीचे पण नवरात्र आहे. ब्राह्मण-सवाष्ण व कुमरिका भोजनाला या दिवसांत पू. मायबाई बोलावीत होत्या. अनंत चतुर्दशीला तात्याजी भालेकरांकडे पू. बापुराव महाराज व पू. मायबाईसह सर्व कुटुंब जात असे. पुढे जनार्दन भालेकरांकडे आमंत्रण असायचे. महालक्ष्मी जेवणाच्या दिवशी पू. महाराज सहकुटुंब व काही शिष्यांना भैयासाहेब राजकारणेकडे बजेरियात आमंत्रण असे. देवीच्या नवरात्रांत बाबासाहेब राजकारणेकडे बजेरियात आमंत्रण असे. दरवर्षी याच काळांत जिजी हळदेकडे आमंत्रण असे.

पू. बापुराव महाराजांकडे घटस्थापना व पहाटे सप्तशती पाठ रोज झाडगावकर शास्त्रीकडून होत असे. आता श्रीपाद तेलंग याकाळांत रोज सप्तशती पाठ करतात. झाडगावकर शास्त्री खातखेडकर व भालेकरांकडे कुल-आचार्य होते. दसऱ्याला वडा-पुरण, गणपतीला तळलेले मोदक, चंपाष्ठीला भरीत पानगा व तूप साखर असा नैवेद्य असे. उत्सवात खालील प्रमाणे नैवेद्य असतो :-

पू. बाबासाहेब महाराज गढीकर पुण्यतिथी	- शिरा, मसालेभात, वांग्याची भाजी व लसणाची चटणी
गुरुपौर्णिमा	- पुरण
पू. बापुराव महाराज जयंती	- सुधारस , भरडा
गोकुळ अष्टमी	- ओल्या नारळाचा लाडू, काकडीचा कोरडा
पू. मायबाई पुण्यतिथी	- शिरा व मसालेभात
पू. मायबाई जयंती	- शिरा
पू. बापुराव महाराज पुण्यतिथी	- शिरा, मसालेभात
श्रीमद्भागवत समाप्ती	- खीर, भरडा
श्री नाथ बीज	- खीर, वडा

दसऱ्याच्या दिवशी संध्याकाळी सर्व पुरुष खातखेडकर मंडळी जवळच्या मारुतीला सीमोल्लंघनाला जाऊन आपट्याची पानं वाहून दर्शन घेत. परतल्यावर पुरुष मंडळी खाटेवर बसत. सौ. मंदावहिनी पुरुषांना ओवाळीत असत. देवा समोरील दहा दिवसांत वाढलेले जव आणि आपट्याची पाने देवाला वाहून पू. बापुराव महाराज आणि पू. मायबाईंच्या मस्तकावर वाहून प्रत्येक व्यक्ती त्यांना नमस्कार करीत व आशीर्वाद घेत. नंतर छोटे मंडळी मोठ्यांना आपट्याची पानं "सोनं" म्हणून देऊन नमस्कार करीत. रात्री उशीरा पर्यंत अनेक भक्त मंडळी पू. बापुराव महाराज आणि पू. मायबाईंना 'सोने' वाहण्यासाठी आणि दर्शनासाठी येत होते. बरेच वर्ष सरदार गुजर (नाईक रोड जवळ तुळशीबाग भागात त्यांचा वाडा आहे)

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

राजेशाही थाटांत पोषाखांत तलवारीसह पू. बापुराव महाराजांना सोने द्यायला येत होते. पू. बापुराव महाराज सहकुटुंब भक्तांसह सरदार गुजरांकडे जेवायला गेले तेव्हा मी पण गेलेलो आठवते. मी व बाळ या नंतर जवळपास राहणाऱ्या पू. बापुराव महाराजांच्या भक्तांकडे सोने द्यायला जात होतो. त्या घरी केळी, चिवडा किंवा गोड पदार्थ सोने देणाऱ्यांना देत असत. अशी नागपूरात प्रथा आहे.

पू. मायबाई चंपाषष्ठीचे उपवास करीत होत्या. त्या चातुर्मासानंतर चंपाषष्ठीनंतर कांदे-वांगे खाण्यास सुरवात करीत असत. घरी इतरांसाठी तुळशीच्या लग्नापासून चातुर्मासानंतर कांदे वांगे खायला सुरवात होत असे. नागपंचमीच्या सणाला तवा व कापलेले चालत नसे.

श्रीमद्भागवत चातुर्मासाची सांगता (समाप्ती) त्रिपुरारि पौर्णिमेला होत असे. ग्रंथाचे व शास्त्रीबुवा आणि त्यांच्या पत्नीचे पूजन पू. बापुराव महाराज आणि पू. मायबाई करीत होते. यानंतर घरातील सर्व सभासद, भक्तमंडळी ग्रंथ व शास्त्रीबुवांचे पूजन करीत असत. या आचार्य पूजनाची माहिती आधी सांगितली आहेच. प्रत्येक उत्सवांत अभिषेक आरती होत असे.

गोकुळाष्टमीला बहुतेक भक्त उपवास करीत असत. मातीचे गोकुळ (त्यात कृष्ण, राधा, देवकी, यशोदा, गोप गोपी, पूतना मावशी, यमुना इ. असे) करण्यात येई. रात्री ८ वाजता या गोकुळाची पूजा होत असे. रात्री १० वाजता शास्त्रीबुवा श्रीमद्भागवत ग्रंथातील कृष्ण-जन्माचा अध्याय वाचायचे. रात्री १२ वाजता तुळस, कृष्ण, भागवत ग्रंथाला गुलाल उधळून जन्मोत्सव साजरा होत असे. त्यानंतर रामरक्षा स्तोत्र, रामनामाची माळ आणि अष्टके म्हणण्यात येत असे. पू. नाना महाराजांनी पू. बापुराव महाराजांकडे गुरुवारी भजन म्हणण्याची प्रथा सुरु केली. १९६३ सालापासून जन्मोत्सवानंतर रात्री भक्त पू. बापुराव महाराजांकडे भजन, फेर, फुगडी व भारुडाचा कार्यक्रम करू लागले. दुसऱ्या दिवशी अभिषेक, आरती व गोकुळाष्टमीच्या पारण्याचा प्रसादाला भक्त पू. महाराजांकडे येत होते. संध्याकाळी कीर्तनकाराने गोपालकाल्याचे कीर्तन केल्यावर गोपालकाल्याचा व दही हंडीचा प्रसाद वाटप होत असे. चातुर्मासात श्रीमद्भागवत वाचतांना गोवर्धन कथेच्या दिवशी गोपालकाल्याचा कार्यक्रम संध्याकाळी होत असे.

पू. बापुराव महाराजांच्या हयातीत त्यांच्या जन्मोत्सवाच्या दिवशी वेद पठण करणारे ब्राह्मण शास्त्रीबुवा तैलंग बरोबर येत होते. या ब्रह्मवृंदाकडून पू. बापुराव महाराज यांच्या आयुष्य, आरोग्यासाठी मंत्र जागर, मंत्र घोष आशीर्वचनाचा कार्यक्रम होत असे. या ब्रह्मवृंदांना वस्त्र, दक्षिणा आणि दूध देत असत. हजार भक्त या ब्रह्मवृंदांना नमस्कार करीत होते.

काकडा

जानेफळकर यांच्या वाड्यात पू. बापुराव महाराजांच्या घराजवळ काका आणि काकी गायकी कुटुंब राहत होते. ते आश्विन पौर्णिमेपासून कार्तिक पौर्णिमेपर्यंत पहाटे देवासमोर काकडा म्हणायचे. पू. बापुराव महाराज व पू. मायबाई महाराज जानेफळकर यांच्या वाड्यात रहायला आल्यावर देवघरासमोर, पू.

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥

बाबासाहेब महाराजांच्या मोठ्या फोटो समोर पडवीत बसून गायकी कुटुंबानी काकडा म्हणण्यास सुरवात केली. प्रमिलावहिनी, सौ. मंदावहिनी, सिंधूताई पहाटे पाच वाजता उठून स्नान करून या काकड्याला हजर असायचे. रोज दूध आणि नवीन फळ, मिठाईचा नैवेद्य असायचा. मी व बाळ या काकड्यासाठी अनियमितपणे स्नान करून हजर असायचो. शंकरराव पाठक, बुरंगीबुवा, बापुराव दिवाकर हे पण त्यावेळी हजर असायचे. कधी जानेफळकरकडील काकू, सिंधू हजर असायचे. पू. बापुराव महाराज यावेळी जागे असायचे. पू. मायबाई आरतीच्या आधी येऊन बसायच्या. आरती झाल्यावर प्रथम पू. बापुराव महाराज आणि पू. मायबाईंना आरती व प्रसाद दिल्यावर हजर असलेल्या सर्वांना पंचामृत, दूध व प्रसाद वाटप होत असे.

तुपात भिजविलेल्या मोठ्या कडक वाती पेटवून सर्वांच्या हातात त्या ओवाळण्यासाठी काकड आरती म्हणतांना असे. त्या वातीच्या पसरलेल्या प्रकाशात संतद्वयींच्या हजेरीत त्या आगळ्या सुगंधात वातावरण प्रसन्न झालेले असे. कधी कधी पू. बापुराव महाराज पलंगावरून उठून काकड्यांत पू. बाबासाहेब महाराजांच्या फोटोसमोर येत व अग्निपात्रांत गोव्या पेटवून धूप राळ देवासमोर त्यांत टाकल्यावर सुगंध पसरवीत. कधी ते त्यावेळी हलक्या पावलांनी नाचत आणि स्वतः ते कृष्णाशी तल्लीन झालेले आहेत असे वाटे. त्यांचे हाव भाव हे कृष्णभक्तिमय होत असे. ते दृश्य पाहतांना आपण मथुरा-वृंदावनात कृष्णाच्याच दरबारांत आनंद घेत आहो अशी जाणीव होत असे. या वेळी काकडा म्हणणाऱ्यांचे सुद्धा भान हरपत असे.

आजही खातखेडकरांकडील मंडळी, दिलीप श्रीरामवार सहकुटुंब, राजकारणे कडील मंडळी व जवळ राहणारी रेशिमबाग मधील भक्त मंडळी रोज पहाटे एक महिना काकडा करतात. त्रिपुरारि पौर्णिमेला रात्री भागवत समाप्तीला हजर असलेली भक्तमंडळी या काकडा सोहळ्याची सांगता करतात. 'येई वो विठ्ठले माझे माऊली ये', 'दूध पियो मेरे गोविंद लाला' या ओळी जेव्हा भक्तमंडळी म्हणू लागले की कृष्णभक्तीचा उमाळा त्या ठराविक स्वरांच्या चालीने येतो. हा सर्वांचाच अनुभव आहे.

॥ श्रीराम जय राम जय जय राम॥श्रीराम जय राम जय जय राम॥ श्रीराम जय राम जय जय राम ॥